

✦ Библиотека приключений

D. Дефо

РОБИНЗОН КРУЗО

Даниэль Дефо
Робінзон Крузо
Серія «Бібліотека пригод»

предоставлено правообладателем

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=10805901

Даніель Дефо «Робінзон Крузо». Серія «Бібліотека пригод»: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»; Харків; 2013

ISBN 978-966-14-7459-7, 978-966-14-1248-3

Аннотация

Приголомшливий роман про виживання людини серед дикої природи.

Після корабельної аварії моряк Робінзон Крузо опиняється на безлюдному острові. Він єдиний вижив – всі інші загинули.

Спочатку його охоплює відчай, але життя триває, і йому залишається тільки почати облаштовуватися на острові, тим більше що частина речей з корабля, який сів на міліну неподалік від берега, вдалося врятувати.

Попереду його чекають неймовірні пригоди і безліч випробувань...

Содержание

Передмова	4
Розділ 1	6
Розділ 2	8
Розділ 3	10
Розділ 4	12
Розділ 5	14
Розділ 6	16
Розділ 7	19
Розділ 8	21
Розділ 9	23
Розділ 10	25
Розділ 11	29
Розділ 12	31
Розділ 13	33
Розділ 14	35
Розділ 15	39
Конец ознакомительного фрагмента.	42

Даніель Дефо Робінзон Крузо

Передмова Гімн розуму і стійкості

Англійський письменник Даніель Дефо (1651–1731) прожив бурхливе життя. З ранньої юності його переслідували негаразди, але він із дивовижним завзяттям боровся з долею. Цей неуспішний торговець і мандрівник на межі XVIII століття став одним із перших професійних журналістів в Англії, а також видавцем впливових газет.

Даніель Дефо знав зльоти і падіння, був заможним і бідним, придворні інтриги довели його до в'язниці й ганебного стовпа. Але усепереч усьому він писав і друкував книжки, брошури, статті, памфлети й навіть поеми. Дефо написав понад чотириста творів. Багато з них майже забуті, деякі навіть не збереглися, але головна праця письменника – «Життя й неймовірні пригоди Робінзона Крузо» – пережила його на століття. Розповідь про молодика, який був закинутий на незаселений острів і спромігся вижити, зачарувала сучасників.

То був дивовижний час – завершувалася епоха великих географічних відкриттів. У пошуках нових торговельних шляхів європейські купці й мореплавці відкрили та дослідили Центральну і Південну Америку, узбережжя Північної Америки й Австралії, сотні великих і малих островів. Географічні відкриття спричинили не тільки бурхливий розвиток торговельних зв'язків, а й війни між державами, що суперничали через колонії – заморські володіння.

Величезний новий світ був іще далеко не досліджений – географічні карти того часу були вкриті «білими плямами». Тому книжки про подорожі були надзвичайно популярні.

Книжка про Робінзона Крузо – не нотатки мандрівника і не спогади, а літературна вигадка. Вважають, що вона ґрунтується на історії моряка на ймення Александр Селькірк, якого після сварки з капітаном висадили на незаселений острів Мас-а-Тьєрра біля берегів Чилі, де він і прожив понад чотири роки. За ці роки Селькірк забув рідну мову та перетворився на справжнього дикуна.

І в цьому, мабуть, головна відмінність моряка від героя Дефо. За двадцять вісім років самотнього життя серед незайманої природи Робінзон Крузо не тільки зберіг усі якості цивілізованої людини, а й облаштував острів і знайшов вірного друга П'ятницю.

Вийшло друком перше видання «Пригод Робінзона», і за два тижні з'явилося друге, а за ним – нові й нові, попри те що книжка коштувала п'ять шилінгів – на ці гроші в ті часи можна було купити непоганого коня. І це був тільки початок. Відтоді вийшли сотні видань майже всіма мовами світу, мільйони людей прочитали історію, вигадану письменником, а ім'я Робінзон стало загальним.

Даніель Дефо поставив запитання: як поводитиметься людина, відірвана від суспільства, від друзів і рідних, коли їй нема на кого розраховувати, окрім самої себе? А відповіддю став створений ним безсмертний образ, у якому поєднані найкращі людські риси – мужність, стійкість, винахідливість і здатність ніколи не втратити надії.

І сьогодні, чотири століття по тому, кожен читач мимоволі ставить себе на місце Робінзона Крузо і питає: а чи зміг би я пройти через такі випробування, зберігши людську гідність?

Розділ 1

Робінзон Крузо

Батько мій був із Бремена. Здобувши торгівлею добрі статки, він переїхав до Англії, де й одружився з моєю матір'ю, яка походила з шанованої родини Робінзонів. Я народився 1632 року в місті Йорк; мені дали ім'я Робінзон, прізвище ж батька – Крейцнер, але, за звичаєм англійців спрощувати іноземне звучання, переробили в Крузо. У мене вже були сестри і два старші брати, життя яких склалося сумно, хоча наш дім вважали одним із найщасливіших. Старший брат дослужився до підполковника в Англійському піхотному полку і загинув біля Дюнкірхена в битві проти іспанців. Що сталося з другим, мені мало відомо – я запам'ятав лише його невиразний образ, що промайнув і зник у моєму дитинстві.

Я був пізньою дитиною моїх добрих батьків, і батько, який уже старів, намагався дати мені освіту, яку можна було здобути вдома або у звичайній школі. Пригнічений вибором військової професії старшого сина і неспокійним характером середнього, він дуже хотів, щоб я став адвокатом, проте мені не подобалося нічого, окрім морських подорожей. Надто рано я почав мріяти про далекі мандри, і ця пристрасть, незважаючи на прохання моєї матері схаменутись і всупереч бажанню мого батька, з віком тільки посилилася. Я тоді й не здогадувався, до чого вона призведе.

Батько, людина розважлива, сподіваючись вплинути на мій вибір, якось уранці запросив мене до себе в кімнату і несподівано палко заговорив зі мною. Яка причина, крім згубної схильності до подорожей, змушує мене залишити батьківщину й батьківський дім?

– Тільки шукачі пригод, люди, які прагнуть легкої наживи, – вів він далі, – люди, не здатні до щоденної праці, або честолюбці вдаються до авантур і шукають сумнівної слави. Безрозсудність не прикрашає людину, вона суперечить нормі. Досвід мого життя показав, що краще становище в суспільстві пов'язане з добробутом людини. У ньому рідше трапляються хвороби, тілесні й душевні муки, воно позбавлене розкоші й пороків; спокій і скромні статки – ось вірні супутники щасливої середини...

Я мовчки його слухав.

– Припини нарешті блазнитися, – казав батько. – Споважній. Ти не потребуєш кусня хліба, оточений повагою та любов'ю, ми всі хочемо для тебе тільки добра. Проте якщо ти все ж таки вчиниш по-своєму і не будеш щасливий, нарікай на себе, на свої помилки – ось моє попередження. Якщо ти вирішиш залишитися з нами і дослухаєшся до моїх порад, я готовий багато зробити для тебе. Адже мені весь час болить серце від думки про твою загибель, брати участь у якій я не маю наміру...

Мені стало щиро шкода батька; я був уже готовий відмовитися від своєї мрії та залишитися в батьківському домі, але невдовзі добрі наміри випарувалися, мов роса на сонці, і кілька тижнів по тому я вирішив потайки втекти!

Проте сумніви не полишали мене, і якось, помітивши, що мати в доброму гуморі, я, усамотившись із нею, прошепотів:

– Матусю, прагнення подорожей у мені настільки сильне, що я ні на чому іншому не можу зосередитися. Для батька було б набагато краще, якби він погодився на здійснення моїх планів. Він не ставив би мене у становище невдячного сина. Мені вісімнадцять років, і пізно вже йти учнем до купця або писарчуком до стряпчого; я певен: навіть учинивши так, неодмінно порушу умову, залишу хазяїна і сяду на перший-ліпший корабель. Якщо ви забажаєте закинути слівце перед батьком, щоб він сам відпустив мене в далеку подорож, то я незабаром повернуся додому і більше не зрушу з місця. Обіцяю заслужити ваше прощення подвійним старанням за весь згаяний час.

Мати мала вигляд розгублений та занепокоєний.

– Це неможливо, – вигукнула вона, – твій батько ніколи не піде тобі назустріч! Не прохай, я нізачо не говоритиму з ним. І не тільки тому, що ти впираєшся навіть після вашої бесіди, а й ще тому, що я цілком згодна з його поглядом на твоє життя. Я тебе не підтримую і не хочу, щоб про мене казали, що я поблагословила згубне починання, яке не до душі моєму чоловікові.

Згодом я дізнався, що вона все до слова переказала батькові.

– Наш син, – гірко зітхнув він у відповідь, – міг бути щасливим, залишившись із нами. Якщо хлопець блукатиме світом, то не тільки втратить тепло рідного гнізда, а й до того ж зазнає безліч лих і прикросців. Я ніколи із цим не змирюся!

І все-таки я не втрачав надії та постійно відмовлявся від пропозицій зайнятися чимось істотнішим за безплідні фантазії. Я намагався довести своїм батькам неможливість будь-яких змін у собі. Та минув іще рік, перш аніж мені вдалося вирватися з домівки...

Якось один мій давній приятель, який плив до Лондона з Гулля на кораблі свого батька, умовив мене вирушити з ним. Мене спокусили поширеною заманкою всіх моряків: він запропонував доправити мене до столиці задарма. Я відразу ж погодився і, не питаючи дозволу батьків, не сповістивши їх навіть натяком, першого вересня 1651 року зійшов на борт свого першого в житті корабля. Тепер мені здається, що це був поганий вчинок: я, мов волоцюга, покинув старого батька і добру матір та зламав обов'язок сина. І дуже швидко мені довелося в цьому гірко каятися!

Щойно корабель вийшов у відкрите море, здійнявся ураганний вітер і почалася надзвичайно сильна хитавиця. Це приголомшило такого новачка в морській справі, яким був тоді я, – мені паморочилося в голові, палуба йшла з-під ніг, до горла підступала нудота. Мені здавалося, що ми от-от потонемо. Я ледве не зомлівав і так занепав духом, що готовий уже був визнати, що мене вразила кара небесна. У міру того як хвилювання на морі посилювалося, у мені зріло панічне рішення: щойно нога моя ступить на тверду землю, відразу повернуся до рідного дому і ніколи більше не зійду на корабель.

Розділ 2

Буря

Проте надвечір море вгамувалося, вітер зовсім ущух і мені стало набагато краще. З наближенням ночі погода прояснилася; злегка похитуючись, я вийшов на палубу поглянути на захід сонця: на синьому плесі моря де-не-де вже миготіли зірки, хоча чисте небо ще не потемніло. Мої добрі наміри були відразу ж забуті – я повернувся до каюти і блаженно проспав усю ніч міцним сном.

Як швидко звикаєш до моря! Наступного ранку я здивовано милувався смарагдовою водною гладінню, яка нещодавно здавалася мені зловісною. Від моєї морської хвороби не лишилось і сліду, як не лишилося й недавньої легкодухості. Мій бувалий приятель тільки підсміювався з моїх учорашніх страхів.

Я не відчував каяття, мук сумління чи страху перед майбутнім. Усі мої обітниці, що я їх дав у хвилину перших потрясінь, були забуті. За звичаєм моряків приготували пунш, і весь наступний тиждень ми з приятелем, зрідка виходячи насолодитися чудовою погодою, провели в моїй каюті, подовгу бесідуючи...

Нарешті ми підійшли до Ярмутського рейду – традиційного місця збору суден, які чекають на попутний вітер, щоб увійти в гирло Темзи. Там ми мали пройти нове випробування. Цей рейд уважався таким самим безпечним, як добра гавань: треба було тільки дочекатися припливу і за допомогою легкого вітру піднятися вгору по річці. Якірна стоянка була зручною, корабельні спорядження в доброму стані, і ми очікували лише нагоди, щоб зрушити з місця. Не передчуваючи небезпеки, усі розслабилися настільки, що прогавили посилення вітру.

На восьмий день нашого плавання, близько полудня море потемніло і здибилося. Усі поспіхом узялися до роботи: команді було наказано послабити стеньги, задраїти люки, тримати все в доброму стані й готуватися до шторму. Він налетів раптово – носова частина корабля постійно занурювалась у хвилі, черпаючи, немов ковшом, розбурхану воду; здавалося, що якір більше не тримає судно і просто ковзає по дну.

Капітан наказав кинути додатковий якір, і невдовзі нам вдалося так-сяк закріпитися. Хвилі бушували чимраз лютіше, я, безсилий, лежав у матроському кубрику, думки мої були зовсім безладні – я вважав, що всі випробування позаду і ця буря не буде сильнішою за те хвилювання на морі, що мені довелося вперше пережити. Та коли наш зазвичай бадьорий та впевнений капітан мимохідь зазирнув до мене і, не приховуючи страху, вигукнув: «Господи, змилуйся над нами, інакше всім нам кінець!» – я в паніці вибіг на палубу.

Картина, що відкрилася моїм очам, була жахливою: вода вирувала, здіймалася горою та безперестанку падала на корабель, мокра палуба ходила ходором. Усе навколо скрипіло і, здавалося, от-от трісне, мов яєчна шкаралупа. Я вчепився в першу-ліпшу міцну перекладину і тримався за неї – ще страшніше було повертатися до каюти й лишатися там самому.

Лихо спіткало не тільки нас.

Корабель, який стояв за милою від нашого, вже напівпотонув, два інші, зірвавшись із якорів, вилетіли у відкрите море – їх кидало на хвилях, неначе друзки. Інші судна, що стояли на рейді ближче до берега і зазнали менших ударів стихії, вціліли, але деякі з них зіштовхувалися бортами. Надзвичайно жорстока буря тривала, і нічого дивного не було в тому, що крізь завивання вітру і гуркіт хвиль до мене постійно доносилася лайка матросів упереміш зі словами молитов...

Наш корабель був міцним, але неабияк навантаженим і сидів низько у воді; ближче до вечора капітан вирішив зрубати фок-щоглу. Він тривалий час вагався, поки боцман не сказав

йому, що, коли цього не зробити, судно неодмінно піде на дно. Щойно встигли звалити за борт передню щоглу, захиталася середня, і хитавиця корабля так посилилася, що довелося негайно зрубати й цю. Я так стомився, допомагаючи матросам, що мені вже було байдуже, вціліємо ми чи ні. Упавши на койку в своїй каюті, я миттю заснув.

Посеред ночі мене розбудив галас. «Мерщій до насосів!» – почув я і завмер, злякавшись. Двері каюти розчахнулися, один із матросів закричав, що відкрилася течя і води в трюмі вже на чотири фути, і мені нічого не залишалось, як скочити на ноги й кинутися відкачувати воду разом із ними. Капітан тим часом звелів стріляти з гармати, щоб привернути до нашої біди увагу екіпажів дрібних суденець, які перевозили вугілля і перебували поблизу.

Ми працювали завзято, але трюм усе більше заповнювався солоною водою. Здавалося, наш корабель піде-таки на дно, і, хоча буря потроху вщухала, складно було сподіватися, що ми зможемо дістатися гавані. Тому капітан і далі палив із гармати, кликаючи на допомогу. Нарешті на невеликому судні наважилися спустити шлюпку; з великими труднощами наші рятувальники наблизилися до нас. Матроси кинули веслярам мотузку, ми підтягли шлюпку до борту корабля і перелізли в неї. Тепер нам нічого не лишалося, як щосили гребти до берега, долаючи хвилі, які досі вирували. За чверть години по тому, як ми опинились у шлюпці, наш корабель потонув. Я бачив це на власні очі й маю зізнатися, що не відчув нічого, крім жаху, відрази і страху перед майбутнім.

Невдовзі я помітив величезний натовп, який зібрався в гавані й витріщався на нас, а потім під радісні та схвальні вигуки наша шлюпка нарешті досягла довгоочікуваного берега.

Розділ 3

Гвінейський купець

Нас зустріли з теплим співчуттям, як людей, котрих спіткало велике лихо. Магістрат виділив нам приміщення для проживання, а купці й судновласники зібрали досить коштів, щоб ми хоча б попервах не мали ні в чому потреби.

Чому я не схаменувся й одразу не повернувся до батьківської оселі – у мене досі немає відповіді на це запитання. Напевне я був би щасливий, а батько мій, як у євангельській притчі про блудного сина, з радощів заколов би відгодованого тельця, оскільки звістка про загибель нашого корабля в Ярмутській гавані дійшла до нього набагато раніше, ніж звістка про те, що я залишився живим.

Та вперта і глузлива доля ніби штурхала мене у спину, позбавляючи можливості вчинити розумно. Жорстокий урок нічого мене не навчив.

Навіть приятель, який зманив мене у першу мою морську подорож, став сумірнішим. Він уже нікуди не рвався і похмуро чекав на свого батька – судновласника, щоб повідомити йому подробиці загибелі корабля. Десь на третій день ми зустрілися і приятель познайомив мене з батьком. Він розповів, хто я такий, і зауважив, що моя присутність на борту корабля була лише підготовкою до моїх планів побачити весь світ. Замислено поглянувши на мене, судновласник поцікавився:

– Навіщо вам це, молодий чоловіче?

Я палко й недоладно почав пояснювати, однак він перебив мене, вигукнувши:

– Я раджу ніколи не повторювати ваш досвід! Те, що з вами сталося, доводить, що вам не судилося стати мореплавцем.

– Чому ви так гадаєте, сер? – заперечив я. – Хіба ви не пережили катастроф і після цього не сідали знову на корабель?

– Це інше, – мовив він. – Я в цій справі все життя, а ваша перша спроба закінчилася погано. Учїться читати знаки і прислухатися до голосу розуму. Якби я був капітаном, то в жодному разі не взяв би вас у свою команду... Повертайтеся додому, Робінзоне! Ваш батько має рацію. Не випробовуйте більше долю, інакше вас переслідуватимуть тільки лиха й невдачі...

Я не мав чим заперечити йому, але ми тепло попрощалися, і більше я їх не зустрічав – ані судновласника, ні його сина. У моєму гаманці залишалося кілька монет, і я вирушив до Лондона суходелом. Я розмірковував про те, що ж мені вдіяти: повернутися додому чи знову пуститися в мандри? Переважила вперта нерозсудливість; окрім того, сором заглушив найрозумніші докази на користь повернення: я боявся кпинів батька. Замолоду люди часто не соромляться своїх провин – їм набагато важче пережити каяття...

Потроху спогади про пережиті лиха стерлися з моєї пам'яті, пристрасть до зміни місць спалахнула з новою силою, і мене знову потягло в путь. Професії я не мав, спритності й хитрості, необхідних для торгівлі, теж, а в морі, мандруючи як пасажир, не встиг навчитися матроського ремесла, хоча й був фізично міцним і спостережливим хлопцем. Неспокійний демон, який підмовив мене полишити батьківський дім, усе частіше нашіптував мені на вухо шалену ідею здобути легке й швидке багатство.

Невдовзі я познайомився з одним симпатичним капітаном корабля, який нещодавно повернувся з Гвінеї після вдалого рейсу. Йому подобалося спілкування зі мною та моя молода запальність; дізнавшись, що я мрію побачити світ, капітан запропонував мені вирушити з ним тим самим маршрутом.

– Вам це, – виголосив він, – нічого не коштуватиме. Окрім того, ви можете навіть розбагатіти, зайнявшись торгівлею, а в мене буде приємний співбесідник і товариш у подорожі...

Я без вагань пристав на його пропозицію і за певний час піднявся на корабель, який вирушав до берегів Африки. Із собою я віз невеликий вантаж дрібних товарів. На них, за порадою мого нового знайомця, я витратив сорок фунтів стерлінгів, і в подальшому ці товари принесли мені значний прибуток.

Із усіх пригод, що випали на мою долю, тільки це плавання закінчилося вдало, чим я був зобов'язаний порядності й доброму серцю капітана, який став мені близьким другом. Саме від нього і під його керівництвом я здобув деякі знання з навігації та практичного мореплавства, навчився вести корабельний журнал, спостерігати за погодою і взагалі дізнався чимало з того, що необхідно знати моряку. Окрім того, ця подорож зробила з мене купця. Я отримав за свій товар п'ять фунтів і дев'ять унцій золотого піску, який, повернувшись до Лондона, продав за триста фунтів стерлінгів. Дарма що я захворів на надзвичайно жорстоку тропічну лихоманку, яку підхопив на африканському узбережжі, вдала операція підбатожила мою уяву і стала початком моїх нових нещасть.

На превеликий жаль, капітан, мій вірний товариш, невдовзі помер, і мені нічого не лишалось, як самостійно торгувати у Гвінеї. Я відплив із Англії на тому самому кораблі, прихопивши із собою сотню фунтів стерлінгів, а те, що залишилося від грошей, попросив зберегти вдову мого померлого друга. Ми попрощалися, навіть не уявляючи, наскільки тривалим і тяжким виявиться моє друге торговельне плавання.

Почалося з того, що якось на світанку наше судно, що тримало курс до Канарських островів, атакував вітрильник мавританських піратів. Щоб утекти, ми мчали на всіх вітрилах, проте успіх був на боці розбійників. Відстань між нами стрімко скорочувалася, тож ми приготувалися до бою.

Наздогнавши наш корабель близько третьої години дня, пірати здійснили хибний маневр і підійшли до нас із боку борту; ми відразу ж ударили по вітрильнику залпом із усіх гармат, що змусило піратів змінити курс і відповісти не тільки гарматами, а й частою рушничною пальбою. Ніхто з нас не постраждав, але перевага в чисельності й озброєнні була у піратів – їм удалося взяти наше судно на абордаж. Незабаром півсотні розбійників перелізли на палубу корабля і найперше почали рубати снасті. Попри наш опір корабель було розгромлено, трьох матросів убито, а вісім поранено, решту взято в полон і доставлено до Сале, морського порту на узбережжі Марокко, що належав маврам.

Моя доля виявилася не такою гіркою, як в інших. Мене не продали в рабство і не повели вглиб країни; ватажок піратів залишив мене при собі, оскільки я видався йому кмітливим, спритним у роботі, знав грамоту і міг стати йому в пригоді.

Розділ 4

Невільник

Раптова зміна обставин, що перетворила мене з вільної людини на жалюгідного раба, була приголомшливою – пророцтво батька здійснювалося. Мій хазяїн поселив мене у своєму будинку; я сподівався, що він знову вийде в море, забере мене із собою, що рано чи пізно буде розбитий іспанцями чи португальцями, потрапить у полон, – і тоді я дістану очікувану волю. Але ця надія невдовзі розтанула. Виходячи в плавання, пірат наказував мені доглядати за будинком, за садом і виконувати всю чорну роботу, яку зазвичай доручають слугам. Своїх правил він не змінював; окрім того, після його повернення з походів мені часто доводилося ночувати на кораблі й порядкувати там...

Протягом двох років цього рабського існування не було і дня, щоб я не мріяв про втечу. Однак поруч зі мною не було нікого, хто зміг би допомогти мені в цьому, – жодного товариша за нещастям.

Нагода вирватися з полону трапилася зовсім несподівано. Мій хазяїн, відклавши на певний час свій розбійницький промисел, довше, ніж звичайно, перебував удома і не споряджав свій корабель, оскільки чекав на якихось важливих гостей. Таке бувало й раніше, і в ці дні, якщо погода встановлювалася надовго, він вирушав рибалити і зазвичай як веслярів брав із собою мене та якогось молодого міцного слугу-мавра. З цією метою використовували невеликий баркас, обладнаний усім необхідним, зокрема вітрилом, компасом і запасом найрізноманітнішої провізії. Після того як ми одного разу опинилися в густому тумані та майже добу не могли пристати до берега, хазяїн наказав корабельному теслі спорудити на баркасі ще й невелику каюту – на взір тих, що бувають на баржах. Оскільки в цих походах я теж був змушений рибалити і з часом став вправним рибалкою, вряди-годи він посилав мене порибалити в морі – звісна річ, не самого, а під наглядом двох вірних слуг.

Того дня, щойно прибули гості, хазяїн звелів мені готуватися до ранкової риболовлі особливо старанно: усе вимити й вичистити, завантажити достатню кількість харчів і питва, перевірити спорядження і навіть принести на баркас три рушніці, порох і шріт, щоб його приятелі могли собі на потіху постріляти морських птахів. Я виконав доручення і, втомлений, заснув у каюті. Як же я здивувався, коли рано-вранці пірат скасував поїздку та відрядив нас трьох – мене, хлопчика-раба на ймення Ксурі й одного зі слуг – у море по свіжу рибу до обіду.

Думка про втечу майнула в моїй голові зі швидкістю блискавки. Чимось стурбований хазяїн поспіхом повернувся до будинку, а в мене було доволі міцне судно, на якому можна було вирватися з полону. Я почав готуватися... Перш за все я переконав слугу, що нам не дозволяють користуватися хазяйськими запасами й дорогими винами, тому треба взяти з собою трохи простої їжі та прісної води. Мавр погодився зі мною, і, поки він клопотався, я додав до наших запасів великий шматок воску, мотузку, сокиру, пилку й молоток. Не забув я й теплу одежину.

Незабаром усе було готове, і ми втрьох щасливо вийшли в море, проминувши сторожову вежу біля входу до порту. На нас ніхто не звернув ані найменшої уваги, оскільки це було не вперше. За милю від берега, прибравши вітрило, ми почали готуватися до риболовлі. Я сподівався, що північно-східний вітер невдовзі зміниться на південний, який допоможе мені дістатись іспанської частини узбережжя або хоча б Кадиської затоки; але хоч би звідки дув вітер, я твердо вирішив здобути довгоочікувану волю, а там що Бог дасть!

Порибаливши певний час і навмисне нічого не впіймавши, я запропонував змінити місце. Ми відійшли ще на дві милі від берега і лягли в дрейф. Ксурі перебував у каюті, а

другий мій супутник – на носі баркаса. Покликавши хлопчика, я передав йому штурвал, підійшов до мавра, ніби вибираючи потрібне місце для риболовлі, нахилився до води, випростався і раптом сильно штовхнув слугу за борт. Мавр миттю, немов корок, випірнув і намагався залізти назад.

– І не здумай! – крикнув я. – Ти чудово тримаєшся на воді, море сьогодні спокійне, пливи до берега, або я пристрелю тебе, як скаженого пса!

Нас відносило течією, відстань між шлюпкою й мавром збільшувалася, та я не сумнівався в тому, що він щасливо дістанеться берега і свого пана.

Я обернувся до хлопчика, який злякано кинув штурвал, і промовив:

– Ксурі, припини тремтіти! Якщо ти будеш відданий мені, я не скривджу тебе і не покину напризволяще. Присягнися!

Скріплені обітницею вірності, ми вирушили вздовж африканського узбережжя, відходячи від володінь марокканського султана.

Поки мавр не зник із-перед наших очей, я тримав курс просто у відкрите море. Робив я це для того, щоб у разі погоні наш хазяїн вирішив, що ми вирушили в бік Гібралтарської протоки. Але щойно стемніло, ми повернули на південний схід. Тихе море і доволі свіжий вітерець допомагали нам.

На другий день о третій годині дня завидніла земля.

Розділ 5

Перша стоянка

Берег мав вигляд пустельний та незаселений – я не побачив там ані будівель, ані людей. Проте я так боявся знову потрапити до рук маврів, що протягом п'яти днів ми повільно рухалися вздовж узбережжя, не наважуючись висадитися.

Коли вітер несподівано змінився на південний і стало зрозуміло, що погоні вже не буде, я нарешті наважився підійти до берега, тому що запаси питної води в нас закінчувалися. Надвечір ми увійшли в невелику бухту, щоб, коли зсутеніє, вплав дістатися землі й роздивитися. Я кинув якір у гирлі річки, але що то була за річечка, у якій країні вона текла, на якій широті та що за народ жив на її берегах, досі не уявляю.

Щойно стемніло, ми почули з берега таке шалене гарчання, гавкіт і виття диких тварин, що бідний Ксурі, перелякавшись на смерть, почав благати мене відкласти розвідку до ранку. Усю ніч ми простояли на якорі без сну, причаївшись; тільки раз, коли поруч із баркасом завирувала вода і почулося гучне пирхання, я, щоб відлякнути невідомого звіра, вистрелив із рушниці в повітря. Який пекельний сполох здійнявся на березі! Я остаточно зрозумів, що навіть удень нема чого й думати про те, щоб висадитися на берег, – судячи з усього, ми пристали до зовсім дикого місця і, крім небезпечних тварин, навколо нікого немає...

Щойно зійшло сонце і завиднів спустілий берег, ми вирішили попоїсти й обміркувати подальші плани. Води в нас не залишилось ані краплини, і я відкоркував пляшку вина з піратських запасів. Ксурі, який досить добре розмовляв англійською, дивлячись на моє стурбоване обличчя, раптом сам запропонував вирушити на берег із глеком і знайти прісну воду. Хлопчик був певен, що йому вдасться відшукати джерело, а звірі, мовив він, давно поховалися.

– Чому ж ти, а не я? – спитав я його.

– Якщо там звір з'їсть мене або поганий чорношкірий уб'є, ти знатимеш і встигнеш уплисти звідси, – промовив хлопчик.

Його відповідь вразила мене в самісіньке серце.

– От що, милий мій Ксурі, – мовив я. – Пригощайся – но вином, солодощами і сухарями. А потім разом вирушимо на берег, узявши з собою рушницю. Тоді ніхто не образить ані тебе, ані мене...

Підвівши баркас упритул до берега, ми щасливо вибралися на суходіл, маючи при собі лише заряджені рушниці та глеки для води. Ксурі, побачивши вкриту зеленню низовину, бадьоро попрямував туди, а я залишився, щоб бачити наш баркас. Одначе я був насторожі, побоюючись раптової появи тубільців або нападу звіра.

Зненацька до моїх вух долинув звук пострілу, і за мить я побачив, що хлопчик повертається. Він поспішав і збуджено махав мені рукою; за плечима в нього, окрім рушниці, теліпалося ще щось, а глеків при ньому не було. Я кинувся назустріч, гадаючи, що Ксурі стикнувся з небезпекою й тепер тікає, намагаючись урятуватися, але, наблизившись, полегшено зітхнув – обличчя хлопчиська сяло. Він не тільки знайшов джерело, а й підстрелив товстенького кролика; берег виявився зовсім пустельним. Ми наповнили сховані в заростях глеки холодною й чистою прісною водою, повернулися на наш баркас і вийшли з гирла річки у відкрите море.

Те, що ця частина африканського узбережжя не заселена людьми, заспокоювало, але я не уявляв, де ми перебуваємо і на яку відстань відійшли від мавританських володінь.

Я вважав, що острови Зеленого Мису, які належали Португалії, недалеко звідси, одначе без карти й навігаційних приладів мені залишалося тільки гадати, як їх дістатися. Зізнаюся,

у мені жевріла надія тільки на те, що, пливучи вздовж узбережжя, рано чи пізно ми таки зустрінемо якесь торговельне судно...

За моїми розрахунками зараз ми перебували поблизу тієї частини узбережжя, що тягнеться між володіннями марокканського султана і землями негрів. Це були дикі, необжиті місця з безплідним ґрунтом; негри, яких пригноблювали маври, перебралися південніше, а самі маври там тільки зрідка полювали. Не дивно, що протягом цілої сотні миль ми з Ксурі пливли вздовж безлюдного берега... Якось мені здалося, що я бачу Тенерифський пік – гірську вершину на Канарських островах, але це, ймовірно, був міраж, а може, моя розпалена уява мала бажане за дійсне.

Двічі нам довелося пристати до берега, щоб поповнити запаси питної води й провіанту, що стрімко танули. Під час однієї з таких вилазок я підстрелив лева, який раптом напав на нас, і ми насилу його оббілювали – здобич була знаменита, але геть неїстівна. Шкуру звіра ми розтягли на даху каюти, сонце її як слід висушило й видубило; згодом вона правила мені за постіль.

Іще днів десять ми рухалися в південному напрямку, намагаючись якомога обережніше витратити воду і харчі. Я сподівався дістатися кордонів Гамбії або Сенегалу й наблизитися до того місця, де проходять усі європейські судна, хай би куди вони прямували – до берегів Гвінеї, у Бразилію чи в Ост-Індію. Ми не мали іншого виходу, окрім померти з голоду та спраги, загинути від рук дикунів – або жити надією.

Розділ 6

Порятунок

Одного спекотного сонячного дня я раптом помітив, що узбережжя заселене. На березі з'явилися ознаки людської присутності, та головне – за нашим пересуванням крадькома стежили. Нарешті на березі з'явилися чорні як смола і зовсім голі африканці. На щастя, вони не були озброєні й лише деякі з них розмахували списами; дикуни стовпилися біля самого краю води, коли я повернув човен у їхній бік. Ксурі запанікував, однак я переконав його, що тубільці не заподіють нам шкоди.

Так воно і сталося.

Наблизившись і спустивши вітрило, але не виходячи на суходіл, я спробував знаками пояснити чорношкірим, що нам потрібна їжа. Дикуни мене зрозуміли, і вже за короткий час на піску лежали в'ялене м'ясо, зерно, коржі та ціла купа фруктів. Утім, ми не наважувалися залишити баркас, побоюючись пастки. За якийсь час я з полегкістю зрозумів, що вони нас теж бояться. Якомога лагідніше посміхаючись, я переконав їх відійти на безпечну відстань від води, щоб ми могли спокійно забрати їхні щедрі дари. Дикуни так і вчинили, але незабаром стало зрозуміло, що за раз нам не впоратись і не перенести весь провіант до човна.

Довелося нам іще раз висаджуватися на берег.

Африканці вже зовсім не боялися нас і миролюбно позирали в бік баркаса, тож я вирішив висловити свою вдячність хоча б дружнім прощальним жестом. Та ледве я приклав обидві руки до грудей і вклонився, почувися відчайдушні зойки. Просто на дикунів неслися два леопарди, і весь натовп миттю кинувся тікати. Найвідчайдушніші помчали до моря, а деякі сховалися за деревами.

Проте й хижак – чи то граючи, чи то не поділивши здобич, – поводитися дивно. Вони гарчали і стрибали, а потім один із них кинувся у воду і поплив просто до нашого човна. Не знаючи, що станеться, я звелів Ксурі швидше зарядити ще дві рушниці, а свою тримав наготові. Нещодавній випадок із левом добре прислужився мені. Без усілякого хвилювання прицілившись, я спустив гачок і з першого ж разу вцілив леопардові просто в голову. Гуркіт пострілу відлякнув іншого хижака, який поспіхом сховався за далеким чагарником.

Смертельно поранений звір виринув на поверхню і з останніх сил повернув до берега. Йому залишалося проплисти якихось два ярди, коли він занурився у воду, забарвивши її своєю кров'ю.

Ми підігнали баркас ближче, щоб упевнитися, що леопард мертвий, а оглушені пострілом та вражені тим, що відбувалося, чорношкірі не наважувалися навіть ворухнутися. Тільки один дикун зі списом наперейми обережно зробив кілька кроків до звіра, потім уважно подивився на рушницю в моїх руках і щось гортанно прокричав, звертаючись до одноплемінців. Негр указував то на мене, то на вбитого хижака, то починав енергійними жестами кликати родичів. Із цього я зрозумів, що дикун зовсім не проти заволодіти леопардом.

Самому йому не стало снаги витягти з води великого звіра, а решта, шанобливо дивлячись на нас, як і раніше, не рушили з місця. Тоді я, покликавши Ксурі на допомогу, пірнув у воду і, обкрутивши мотузку навколо леопардової шиї, другий кінець кинув на берег. Чорношкірий мисливець міцно вхопився за неї, і тільки тоді до нього кинулися ті негри, які стояли ближче. Потім до них приєдналися й решта. Мені нічого не залишалося, хіба що спостерігати за їхніми злагодженими діями та обсихати на палубі баркаса.

Дикуни миттю зрозуміли, що леопарда їм подарували, і з захоплено-вдячними криками старанно взялися до роботи. Загостреним камінням вони так вправно зняли шкуру та обробили тушу звіра, як не зміг би навіть лондонський м'ясник, озброєний сталевим ножом.

Перегодом знаками нам запропонували частину здобичі, але я відмовився прийняти дарунок. Натомість я вказав на порожній глек для води і попросив залишити нам шкуру леопарда. Її доправили відразу, а також воду і цілий запас місцевої їжі, яку принесли з селища дві молоді темношкірі жінки. Завантаживши все на баркас, ми відпливли, сердечно попрощавшись із гостинними тубільцями...

Нам сприяла чудова погода, і протягом двох тижнів ми йшли в тому ж таки напрямку, не наближаючись до узбережжя. Нарешті ми побачили вузьку смугу суходолу, що далеко видавалася в море. Я вирішив обійти її і тієї миті, коли баркас порівнявся з її краєм, раптом побачив удалині дрібні острови чи навіть рифи. Вони були ще далеко, але якщо б вітер змінився, могли стати дуже небезпечними. У мені зажеврила надія, що це острови Зеленого Мису. Я спустився в каюту, щоб узяти компас, але тут почувся крик Ксурі: «Хазяїне, біжіть хутчіш сюди! Корабель! Я бачу вітрила!»

Спочатку хлопчик злякався, вирішивши, що бачить піратське судно, відряджене за нами навздогін. Я стрімголов вискочив на палубу й відразу ж заспокоїв його, сказавши, що ми вже надто далеко від маврів, а цей великий корабель, швидше за все, пливе з Європи до берегів Гвінеї.

Однак, придивившись, я зрозумів, що корабель рухається в протилежному напрямку. Тоді я вирішив вийти у відкрите море і спробувати на всіх вітрилах наздогнати невідомих мореплавців.

На жаль, відстань між баркасом і далеким кораблем зменшувалася так повільно, що я незабаром впав у відчай. Лише після тривалих і неймовірно тяжких зусиль надати громіздкій посудині більше ходу нас нарешті помітили. Корабель прибрав частину вітрил: там, очевидно, роздивлялися у підзорну трубу наш незграбний баркас. Ми зраділи. Я почав стріляти з рушниць, а Ксурі підняв на флагшток вимпел на знак того, що ми в біді. Він знайшов його в каюті серед речей колишнього хазяїна-пірата.

Це подіяло: судно лягло в дрейф, даючи змогу баркасу наблизитися.

За три години ми нарешті піднялися на його палубу.

Це був португальський корабель, який плів у Бразилію; мені почали ставити запитання різними мовами, поки серед команди не знайшовся матрос– шотландець, якому я пояснив, хто ми такі й що з нами сталося. Капітан корабля був зайнятий, але коли згодом нас відвели до нього і я з усіма подробицями розповів про нашу втечу та морські блукання, цей добросердий чоловік дуже допоміг нам.

Я був буквально на сьомому небі від того, що нарешті здобув довгоочікувану волю, і як подяку за порятунок запропонував капітанові все, що мав. Він докірливо поглянув на мене і заявив, що йому нічого не треба і що я одержу все своє майно, щойно ми дістанемося берегів Бразилії. «Я надаю вам послугу без будь-якого зиску, – промовив капітан, – тому що волів би, щоб так само вчинили і зі мною, якщо я колись опинюся на вашому місці. А в морі таке завжди може статися. Вам доведеться повертатися на батьківщину, а це неблизький шлях. До того ж на перший час вам знадобляться засоби до існування...»

Цей чоловік виявився джентльменом не тільки на словах. Він наказав описати мої речі на баркасі, взятому на буксир, і зберегти кожну дрібничку, щоб я міг отримати все назад – навіть прості глиняні глеки. Щодо самого баркаса, то, схваливши його стан, капітан сказав, що не проти купити це судно, і спитав про ціну. Я відповів, що віддаю йому баркас задарма, однак він заперечив і написав розписку, згідно з якою зобов'язувався розплатитися зі мною в Бразилії сріблом, якщо я не знайду кращого покупця. Окрім того, він запропонував мені п'ятсот реалів за Ксурі. Та я не хотів продавати хлопчика, такого відданого мені, і щиросердо сказав про це капітанові. Той погодився, що це справедливо, але порадив усе-таки пристати на його пропозицію та пообіцяв: якщо хлопчик, досягнувши повноліття, прийме християн-

ство, він дасть йому волю. Це мене влаштовувало, а згодом виявилося, що Ксурі й сам не проти служити капітанові.

Наше плавання, яке тривало двадцять два дні, закінчилося цілком щасливо, і сонячним ранком ми увійшли в бухту Всіх Святих, де на березі розташовувалося торговельне місто Баїа, або Салвадор,¹ – столиця Бразилії та центр португальської колонії.

Я мав вирішити, як жити далі.

¹ Салвадор, заснований 1549 року, був столицею Бразилії до 1763 року. *(Тут і надалі прим. ред.)*

Розділ 7

Смак волі

Ніколи мені не забути, як великодушно поставився до мене капітан португальського корабля. Він рішуче відмовився від платні за моє перебування на судні й повернув усі речі, що мені належали. Окрім баркаса він купив у мене за шістдесят дукатів обидві звірині шкури, дві рушниці, залишок воску і заплатив за ящик із винами й лікерами. Таким чином, я ступив на гостинну землю Бразилії, володіючи невеликим капіталом, яким сподівався розважливо розпорядитися.

У мене була змога відразу повернутися додому, але я вирішив випробувати себе в якійсь справі, щоб розбагатіти й не з'являтися до батька й матері з порожніми руками.

Капітан-португалець, єдиний мій тутешній знайомий, якось запросив мене на обід до свого близького приятеля. Це був заможний чоловік, власник заводу з переробки цукрової тростини і величезної плантації, що прилягала до нього. Згодом я часто навідувався до цього чоловіка і розпитував про тонкощі цукрового виробництва. Побачивши, як непогано живеться плантаторам, я почав клопотатися про дозвіл оселитись у Бразилії та придбати тут землю. Водночас я розмірковував, як одержати з Англії гроші, що зберігались у вдови мого друга.

Дозвіл я дістав і, витративши більшу частину свого капіталу, придбав ділянку необробленої землі. Можна було починати будувати садибу, облаштовувати плантацію й купувати все необхідне в землеробстві та домашньому господарстві.

Тим часом португальський корабель, який урятував нас із Ксурі, знову готувався відплисти до Європи, і я доручив капітанові всі мої клопоти в Англії. Я написав удові листа, де розповів про свої пригоди: рабство, втечу, чудесний порятунок і нинішнє моє становище. У листі містилося прохання розпорядитися моїми грошима, цілком довірившись капітанові-португальцю, таким чином: придбати на сто фунтів ті інструменти й знаряддя, що знадобляться мені для справи, і накупити якомога більше різноманітних англійських товарів, які високо цінувались в тутешніх краях і могли бути продані з великим прибутком. Залишок капіталу я просив добру жінку зберігати у себе, як вона люб'язно робила це й раніше.

Капітан точно виконав моє доручення: прибувши в Ліссабон, він зв'язався з удовою через англійських купців. Діставши мого докладного листа, вона не тільки охоче виконала все, про що я прохав, а й передала капітанові як подяку за мій порятунок досить значну суму. Цими коштами капітан розпорядився на свій розсуд, і це було несподівано для мене, але дуже розумно: він найняв у Португалії чоловіка, який згодом став моєю правою рукою, оскільки чудово розумівся на вирощуванні та обробці цукрової тростини. Контракт із ним був укладений на шість років.

Щойно мій вантаж прибув до Бразилії, я, міцно обійнявши капітана, натхненно взявся до роботи. Віднині я міг уважати своє майбутнє досить забезпеченим.

Моїм сусідою по земельній ділянці виявився португальський плантатор, родина якого походила з Англії. Звали його Велс, він із дитинства знав англійську мову, що допомогло нам зійтися. Свою плантацію Велс заклав зовсім недавно, і це нас іще більше зблизило. У нього, як і в мене, оборотний капітал був невеликим, тому спочатку було важко. Однак завдяки тому, що обидва ми працювали не згортаючи рук, примножували свої статки і знову вкладали їх у виробництво цукру, наші капітали зростали і ми потроху збагатіли. Неоціненну допомогу мені надавав мій помічник-португалець, але й Велс, і я дуже потребували робочих рук. Із великим прибутком продавши товари, доправлені мені капітаном із Англії, я був змушений купити негра-невільника і найняв іще одного робітника-європейця, колишнього мат-

роса. На третій рік мого життя в Бразилії частину землі, що мені належала, було вже засаджено тютюном, решту – більшу її частину – було відведено під цукрову тростину; окрім того, я закінчив зводити невеличкий, але комфортний будинок.

У мене був дах над головою, приємні знайомства, добрі товариші й сусіди, я вже вільно розмовляв місцевою говіркою та був далеко не бідний. Але як безвідрадно й самотньо я почувався! Я сам вплутався у справу, до якої моя душа зовсім не лежала. І для цього, думав я, варто було забиратися за тисячі миль від рідної домівки? Я часто казав собі, що міг би успішно займатися тим самим і в Англії, живучи в оточенні родини і друзів. А тепер мені нічого не лишалося, окрім продовжувати почате й завзято – власноруч! – будувати для себе золоту клітку. Я став частиною заможного середнього класу і жив тим самим добропорядним існуванням, до якого закликав мене батько. Здається, його мрії справджувалися, але Господь не дав мені розсудливості, хоч як намагався...

Кажуть, багатство не рятує від нещастя. Так трапилося й зі мною. Я старанно займався своєю плантацією і вже наступного року випередив свого сусіда. У мене було безліч різноманітних справ і занять, а ще більше проектів. За моїх усе ще скромних фінансових засобів, які до того ж були в обороті, більшість проектів залишалися нездійсненими. Я прагнув якомога швидше розбагатіти, щоб, покинувши все, хоча б ненадовго вирушити у плавання. Але просто супроводжувати в Європу тюки з тютюном мене не влаштовувало; усі мої нещастя траплялися через нетерплячість і впертість, із якою я, як і раніше, рвався до швидкого справдження своїх бажань. Виснажлива сверблячка бродяжництва знову не давала мені спокою.

Чотири роки по тому трапилися події, які перевернули все моє життя і геть позбавили мене спокійного існування. На мою голову звалилася неймовірна кількість нещасть і труднощів, із якими не стикалася жодна людина і з яких, здавалося, не можна вийти живим-здоровим.

Якось у великій компанії знайомих плантаторів і торговців я раптом пустився в спогади про свої мандри поблизу берегів Гвінеї. Ми вечеряли в моєму будинку, і за склянкою пуншу в жвавій бесіді я поділився таємницею швидкого й легкого збагачення.

– Тільки й треба, – мовив я, – спорядити корабель, навантажити його дрібничками: намистом, тканинами, іграшками й скельцями, додати ножів, сокир тощо. Потім можна братися до торгівлі; за ці всі дурниці можна придбати не лише золотий пісок і слонову кістку, а й навіть чорношкірих невільників...

Як же я здивувався, коли за кілька днів слуга несподівано повідомив, що мене воліють бачити якісь пани, хоча я нікого не чекав того ранку.

Троє пристойно вдягнених чоловіків виявилися моїми недавніми гостями. Я запросив їх пройти до кабінету і поцікавився метою їхнього візиту. У відповідь я почув, що вони захопилися моєю розповіддю, мають намір спорядити корабель до африканського узбережжя та пропонують мені увійти в частку. Звичайно, все має залишатися в таємниці. У них, як і в мене, є плантації, де дуже бракує робочих рук, тому слід обмежитись одним-єдиним рейсом, оскільки торгівля невільниками пов'язана з великими небезпеками і в самій Бразилії заборонена. Якщо я погоджуся, вирушу в експедицію й візьму на себе закупівлю чорношкірих у Гвінеї, то матиму таку саму кількість рабів, як і решта компаньйонів, при цьому не вклавши жодної монети в спорядження корабля і придбання потрібного краму.

Пропозиція мала вигляд дуже привабливий та водночас украй ризикований. Я навіть не кажу про работоргівлю, до якої завжди ставився з відразою. Мої ранкові гості, наскільки я знав, були плантаторами-початківцями, а сам я вже мав міцне становище, стабільний прибуток і статок у кілька тисяч фунтів стерлінгів. Тому участь у такій справі була б з мого боку цілковитою нерозсудливістю. Я міг утратити все і позбутися свого доброго імені.

Проте, вочевидь, мені судилося спричинитися до власної загибелі. Я не знаходив у собі сил відмовитися від спокуси ще раз відчути смак волі.

Розділ 8

Катастрофа

Отже, я погодився.

Ми обговорили всі деталі експедиції. Головною моєю умовою було те, щоб надійна людина з їхнього кола, бажано адвокат, за моєї відсутності взявся наглядати за плантацією й будинком. Окрім того, я просив їх точно виконати деякі мої розпорядження в разі непередбачених обставин або моєї загибелі.

Незабаром адвоката знайшли, і я підписав усі папери, у тому числі заповіт, згідно з яким розпорядником мого статку ставав капітан португальського корабля, який урятував мені життя. У разі моєї смерті до нього переходили все моє майно і земля, він же зобов'язувався виконати мою волю: половину грошей від продажу майна взяти собі, а другу доправити моїй родині в Англію.

Усе було зроблено так швидко, що в мене не лишилося ні часу, ні можливості серйозно замислитися над правильністю мого рішення пуститися в цю небезпечну авантюру. Корабель було споряджено, навантажено необхідним крамом, команду дібрано, і все влаштовано за взаємною згодою учасників експедиції. Я нетерпляче чекав на відплиття і на все, що мене оточувало в Бразилії, дивився цілком байдуже. Це свідчило багато про що, і насамперед про те, наскільки я був легковажним.

Першого вересня 1659 року, рівно через вісім років після першої морської подорожі, я знову піднявся на палубу корабля. Зі мною відпливали чотирнадцять членів екіпажу, не рахуючи капітана і юнги. Судно було новим і міцним, водотоннажністю близько ста двадцяти тонн; окрім краму, призначеного для торгівлі, у трюмах нічого не було – усе вільне місце призначалося для перевезення чорношкірих рабів.

Знявшись із якоря, ми взяли курс на північ, уздовж узбережжя Бразилії, розраховуючи повернути до берегів Африки близько десятого-дванадцятого градуса північної широти, – саме таким був у ті часи звичайний маршрут усіх торговельних суден. До самого мису Святого Августина стояла тиха погода, яка трохи дошкуляла нам спекою та палючим сонцем; але невдовзі корабель повернув на північний схід, у відкритий океан, і ми вже не бачили землі.

Наступним орієнтиром на шляху через Атлантику був невеликий острів вулканічного походження Фернандо ді Норонья. Але чи то капітан помилився в розрахунках, чи то втрутився вітер, який раптом налетів, однаке згодом з'ясувалося, що наш корабель увесь цей час ішов на захід, у бік островів Карибського моря.

На дванадцятий день плавання один із тих лютих ураганів, що народжуються в екваторіальних широтах, остаточно збив судно з правильного курсу. Океан ревів і бушував, оскажений вітер постійно змінював напрям, обертав і підкидав корабель на величезних валах, немов пір'їнку. Щохвилини я чекав жахливої загибелі. Коли ураган ненадовго стих, виявилося, що ми не тільки збилися зі шляху, а й зазнали втрат: юнгу й одного з матросів змило гігантською хвилею з палуби, а ще один матрос, який захворів на тропічну лихоманку, помер. Окрім того, у днищі корабля виявили невелику течу.

Корабель наш був сильно пошарпаний, кінця негоді не було видно, і капітан запропонував спробувати повернутися до Бразилії. Я рішуче заперечив. Судячи з усього, судно перебувало біля країв Карибського моря, а тому нам слід було тримати курс на острів Барбадос, де ми могли дістати хоч якусь допомогу. Плисти просто до Африки було безглуздо й небезпечно. За нашими підрахунками, дістатися Барбадосу можна було тижнів за два, якщо не завадять примхливі течії Мексиканської затоки. Я сподівався, що після ремонту снастей і відпочинку ми зможемо продовжити експедицію.

Проте доля вирішила по-іншому.

Змінивши курс на північно-західний, ми вийшли зі смуги негоди, і, щойно відчувши впевненість у завтрашньому дні, нас наздогнав іще один шторм, іще лютіший за попередній. Буря віднесла корабель так далеко від торговельних шляхів, що, навіть якби він уцілів, шансів дістатися якогось берега лишалось дуже мало. Корпус судна тріщав, нас кидало навсідч, крутило, підкидало на хвилях – і так тривало кілька днів, поки вітер не почав ущухати, хоча море все ще бушувало.

Виснажена штормом команда міцно спала в каютах, коли керманіч, який стояв на вахті, розбудив нас із капітаном криком: «Земля! Просто по курсу я бачу якісь острови!» Ми кинулися на палубу, добре розуміючи, яка небезпека нам загрожує: вітер і течія могли принести безпорадне судно до прибережних скель і розбити його на друзки. Але сталося те, чого ми найменше чекали, – наш корабель раптом сів на мілину.

Від страшного удару судно нахилилося, величезні вали затопили палубу, обдавши нас крижаною водою. Мокрі до рубця, ми помчали вниз збирати екіпаж, щоб у разі загибелі судна, яке шторм незабаром міг перетворити на уламки, спробувати спустити шлюпку. Лишалось тільки молитися, і нашою єдиною втіхою було те, що корабель іще був на плаву. Ми мали дві шлюпки; маленька йшла за кораблем на буксирі, але її відірвало та унесло під час бурі, друга, більша, вціліла й була на палубі. Матроси, не гаючи ні секунди, почали спускати її на воду. На мить капітанові здалося, що хвилювання вщухає і нам більше нічого не загрожує. Він сподівався, що нам не доведеться залишати корабель, тим більше що вирушати в ризиковане плавання на шлюпці, яка не мала навіть вітрила, було ще небезпечніше. Нас могло накрити першою ж хвилею, перекинути, розбити об невідомий берег прибоєм. І все-таки іншого виходу не було – корабель міцно сидів на мілині та будь-якої хвилини під натиском стихії міг розколотися навпіл...

Усі матроси вже перебрались у шлюпку; останніми спустилися ми з капітаном. Становище наше було гіршим, аніж у приречених на страту, та все ж таки ми старанно веслували до берега, опираючись вітру і хвилям. Який перед нами берег, скелястий чи піщаний, крутий або пологістий, ми не бачили; лишалася єдина надія, що течія принесе нас до входу в бухту чи в затоку.

Примхлива доля була до нас немилосерда!

Ми веслували вже понад годину, коли величезний вал упав на нашу шлюпку, ніби вирішивши цим останнім нищівним ударом припинити наші страждання. Умить шлюпка перекинулася. Усі, хто в ній був, опинилися під водою, навіть не встигши вигукнути: «Господи, порятуй і зглянься!»

Розділ 9

Зовсім сам

Мені відразу вдалося випірнути, і тієї ж таки миті прибій підхопив мене і нестримно поніс до землі. Одначе я перебував не настільки близько до неї, щоб відчутти дно під ногами. Плавав я добре, тому, зібравшись на силі, спробував досягти берега раніше, ніж іще одна хвиля відкине мене назад.

Із цього нічого не вийшло.

Хвилі грали мною, ніби м'ячиком. Одна набігала, підхоплювала мене і штовхала вперед, щоб відразу ж передати іншій хвилі, яка знову несла мене далеко від суходолу. При цьому я опинявся під водою та намагався якомога швидше випірнути на поверхню, щоб відсапнути і ковтнути повітря. Так тривало дуже довго, поки прибій не поніс моє знесилене тіло просто до скель.

Це могло згубити мене, якби не вдалося, хоча я майже непритомнів, міцно вчепитися обома руками у слизький плаский камінь, що виступав із води. Хвилі тут були набагато слабші й тільки вкривали мене з головою; я дочекався проміжку між валами, пірнув і хутко поплив до берега.

Нарешті я опинився на твердій землі – цілий та неушкоджений. Скочивши на ноги, я кинувся бігти від лінії прибою, видерся на прибережний стрімчак і впав у густі зарості трави. «Господи, – прошепотів я, тремтячи й плачучи, – дякую за те, що ти врятував мене!»

Жодної душі не було навколо. Віддихавшись, я підвівся й побрів до води. Анікогісінько. Усі мої супутники, вочевидь, загинули; на хвилях біля берега погойдувалися кілька капелюхів і два різні черевики. Поглянувши в бік корабля, який досі сидів на міліні, я жахнувся від думки, як далеко я від нього перебував, і знову подякував небу за диво, яке сталося зі мною...

Настав час роздивитися. Радість моя зникла дуже швидко: хоча я й урятувався, острів, судячи з усього, був незаселений. Мій мокрий одяг був подертий на клоччя, а іншого було ніде взяти, я відчував нестерпний голод, але мені не було чим підкріпити себе, я не мав навіть прісної води. І найжахливіше було те, що, крім табакерки й невеликого ножа, при мені не виявилось зброї, щоб здобути хоч якусь їжу або захиститися від диких звірів. Єдине, що спало мені на думку, – це пошукати схованку, у якій можна було б переночувати. Я усвідомлював, що перш за все треба відпочити й набратися сили, а вже потім шукати вихід зі становища.

Тим часом почало сутеніти; я пройшов близько чверті милі вглиб острова, поки не натрапив на гіллясте міцне дерево; на моє щастя, неподалік нього дзюрчав струмок. Утамувавши спрагу і пожувавши тютюну, який уцілів у моїй табакерці, я заліз якомога вище на дерево. Відчуття голоду притупилося. Я знайшов зручну широку розсоху, вирізав із гілки важкий кийок для захисту, накидав у розсоху листя, ліг і миттю провалився в сон, ніби в глибоку чорну яму.

Уранці я прокинувся, як не дивно, бадьорим і відпочилим. Сонце вже світило, вітер зовсім ущух, погода була ясна. Я поглянув у бік моря – наш корабель звідси було видно як на долоні. Він був набагато ближче до місця моєї ночівлі, ніж до тієї частини узбережжя, куди мене винесли хвилі. Судно все-таки витримало шторм, і я подумав, що найперше треба дістатися його, щоб здобути провізію та одяг.

Я попрямував до берега, уважно оглянув його і раптом помітив удалині нашу шлюпку. Вочевидь, її теж викинуло бурею на узбережжя. Я кинувся був до шлюпки, але мій шлях перетинала невелика, та глибока затока завширшки півмилі. Нічого не лишалось, хіба що

повернути назад і пошукати інший спосіб дістатися корабля, на якому я сподівався знайти хоча б щось корисне для себе.

На морі був повний штиль, почався відплив, і я скористався цим, щоб потрапити на корабель. Він стояв лишень у трьохстах метрах від мене, нахилившись на мілководді, величезний і на вигляд неушкоджений. Мені стало гірко – якби ми не залишили судно і перечекали бурю, то всі були б живі... Але що було робити? Я стрибнув у воду і поплив. Одначе незабаром я зрозумів, що хоча моя мета й близька, потрапити на корабель майже неможливо. Я проплив довкола нього двічі, поки не помітив кінець линви, який звисав майже до самої води. Насилу мені вдалося вхопитися за нього і видертися на бак.

Трюм судна був заповнений водою, але, сівши на мілину, воно зав'язло в мулі таким чином, що корма піднялася високо над морем і ця вся частина залишилася непошкодженою й сухою. На кормі майже все вціліло. Провізія та одяг були в доброму стані, отже, насамперед я перевдягнувся і набив кишені сухарями. Потім попрямував до кают-компанії, щоб як слід попоїсти й ковтнути для бадьорості рому. Життя більше не здавалося мені похмурим. Запасів харчів на найближчий час мало вистачити, хоча залишалося питання: як їх доправити на берег, якщо в мене немає човна? Поміркувавши, я вирішив збудувати пліт.

На кораблі збереглися запасні частини щогол, реї, дошки, кілька сотень ярдів міцної конопляної мотузки і різноманітний теслярський інструмент. Я нашвидкуруч сколотив невеликий пліт, але коли спустив його на воду, зрозумів, що припустився помилки. Незграбна конструкція могла витримати лише вагу мого тіла – я не подумав про решту вантажу. Довелося знову братися за пилку й сокиру та старанно працювати. Я втомився до знемоги, але бажання заpastися всім необхідним для життя на невідомій землі підштовхувало й надихало мене.

Розділ 10

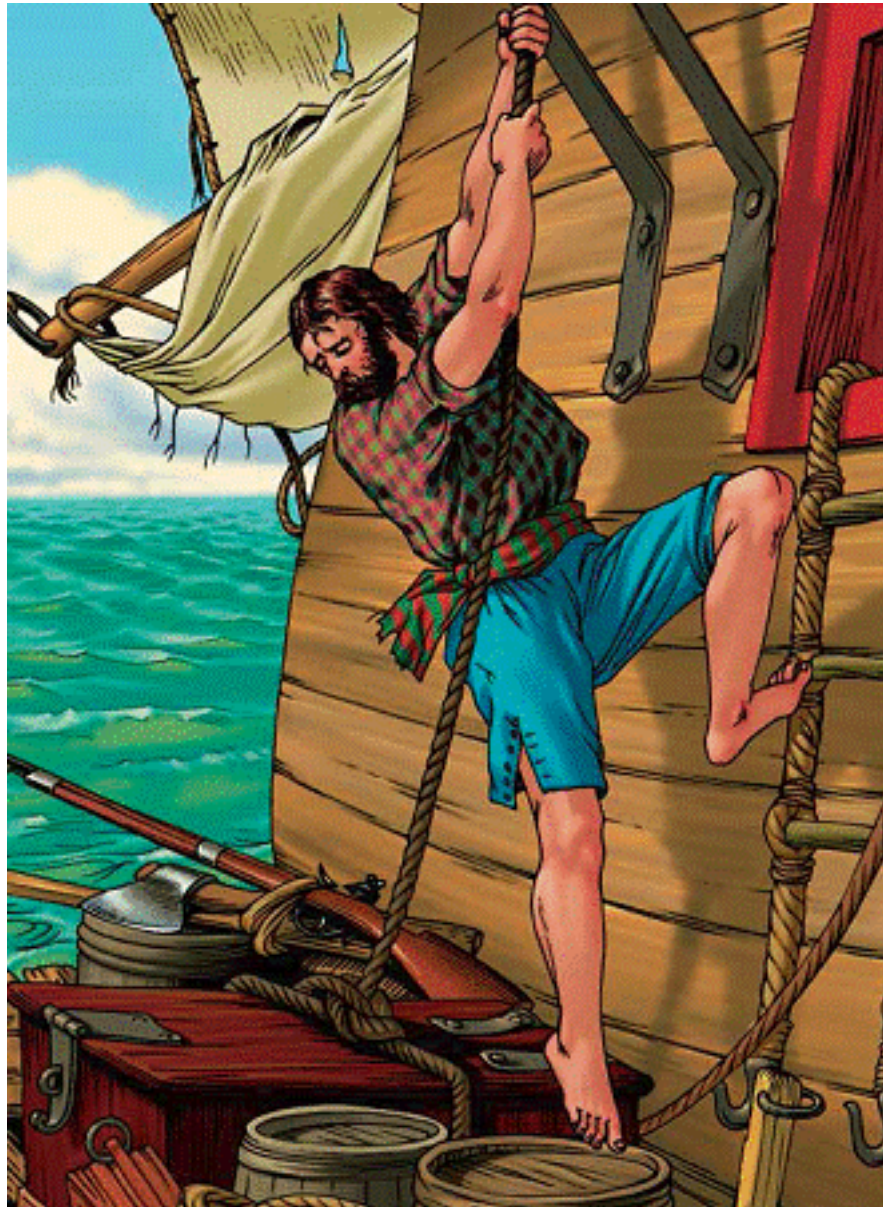
Між берегом і кораблем

Нарешті мій пліт був готовий.

Спустити його на воду й навантажити всім потрібним виявилося завданням не з простих. Зовні пліт мав вигляд досить надійний, але я побоювався, що приплив невдовзі закінчиться, тому треба було поспішати. Я відшукав дошки і, протягнувши їх по палубі, перекинув на зв'язані колоди, які вже плавали у воді. Потім спустився по линві, як слід усе прикріпив і знову піднявся на корабель.

Спорожнивши три великі матроські скрині, я склав до однієї з них увесь провіант, який знайшов на кораблі: хліб, зачерствілі рисові коржі, два круги сиру, в'ялену баранину, мішок із невеликою кількістю пшениці та ячменю – ними наш кок підгодовував у плаванні свійську птицю, яку давно вже засмажили і з'їли. Захопив ящики з вином та рисовою горілкою й завантажив це все у другу містку скриню. Із одягу та взуття, що були в каютах у необмеженій кількості, я взяв тільки те, що годилося мені за розміром, заповнив останню скриню, після чого спустив усі три на пліт.

Іще дужче мене цікавили зброя та інструменти. У каюті капітана я знайшов пістолети, дві чудові мисливські рушниці й мішечок зі шротом, а в комірці корабельного теслі – велику скриню, вміст якої мені був відомий. Додав пилку, молоток і сокиру. Знаючи, що на кораблі було кілька барилець із порохом, я вирушив по них. На жаль, тільки два з них уціліли – у решті порох був підмочений. Я доповнив свій арсенал двома старими тупими шаблями і перемістив його за борт. Тепер пліт був до краю навантажений...

Дістатися берега без вітрила було непросто – досить піднятися невеликій хвилі, і мені навряд чи вдалося б утримати моє саморобне суденце на плаву, тому я відшукав весла, що залишилися від однієї зі шлюпок, і нарешті остаточно перебрався на пліт. Море було спокійним, дув легкий попутний вітер, і я з Божою поміччю рушив у плавання.

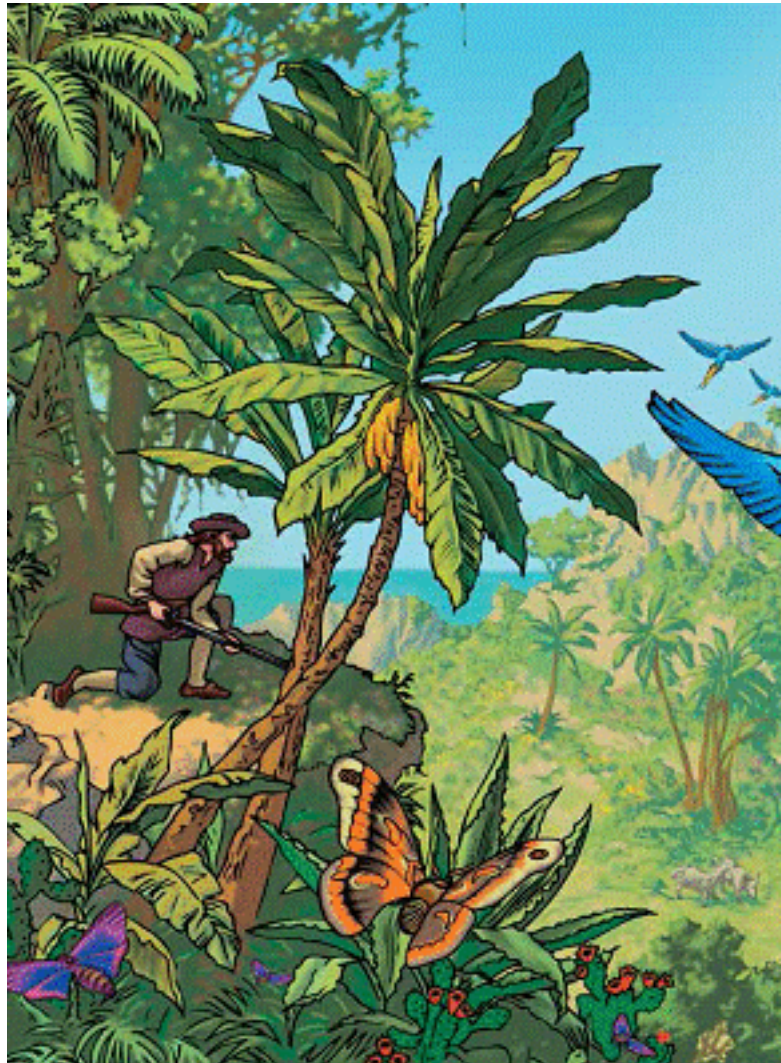
Близько милі все йшло добре, але потім вітер посилювався, і мене почало відносити до тієї частини берега, куди я дістався вплав після бурі. Припливна течія несла пліт праворуч, просто до невеликої бухти; я веслував щосили, намагаючись триматися кормою до хвилі. Громіздкий та ненадійний пліт зовсім утратив керування і мчав по волі вітру й хвиль, поки не наскочив одним краєм на піщану обмілину. Настил плота сильно нахилився, я кинувся рятувати вантаж, не маючи змоги навіть зрушити своє судно з місця. На лихо одна мотузка лопнула – і скриня з провізією ледве не звалилася у воду. Якби вода, що піднялася з припливом, незабаром не вирівняла пліт, я, безпорадний, надовго застряг би на цій мілізні. На щастя, моє судно знялося з обмілини самотуж.

Потім я вибрав зручне місце для причалу, закріпив вантаж якомога надійніше та взявся гребти. Я орудував веслами, борючись із течією, поки не наблизився до берега настільки, щоб добре бачити вподобаний мною рівний майданчик. Коли вода відступить, мій пліт міцно

встане на ньому. Я підігнав його якнайближче до берегової смуги та, втримуючи на місці, почав чекати. За годину почався відплив, і пліт із усім своїм дорожнім вантажем опинився на суходолі.

Я так стомився, що не міг і пучкою ворухнути. Однак мені ще треба було відшукати місце для ночівлі й перенести туди всі речі. Я, як і раніше, не знав, куди закинула мене доля – на материк чи на острів, заселена ця земля чи ні та з якими небезпеками мені судилося стикнутися... Але йти далеко від моря я не збирався, оскільки сподівався, що якийсь корабель рано чи пізно з'явиться в тутешніх водах і тоді я зможу подати сигнал.

Оглянувши околиці, я помітив за півмилі від затоки невисоке горбкувате пасмо. Можливо, саме там можна було знайти безпечний прихисток. Прихопивши заряджену рушницю, я вирушив на розвідку. Але нічого годящого знайти не вдалося, і, хоча сонце вже сідало, я все-таки вирішив піднятися на найближчий пагорб. Там було ще видно, і я побачив, що перебуваю на острові, зусібіч оточеному морем. Тільки на заході тяглася смуга рифів і дрібних клаптиків суходолу. Відкриття, одне сумніше за інше, не забарилися: судячи з усього, мій острів лежав удаліні від торговельних шляхів, був зовсім незаселеним і диким. Необроблена земля, скелі та дрібнолісся, безліч птахів, які без страху кружляли над пагорбами, – от і все, що я побачив.

Спустившись додолу, я не втримався і підстрелив одну з пташок. Гуркіт моєї рушниці, який, вочевидь, ніколи не лунав у цих місцях, сполошив у заростях пернатих і дрібну жив-

ність. До того ж м'ясо марно вбитого птаха виявилось неїстівним. Із пагорба було добре видно наш нещасний корабель, який глибоко сидів на мілині, і я подумав, що добре було б іще раз поплисти туди, поки негода не зруйнувала судно остаточно. Невідомо, скільки мені доведеться прожити на цьому острові, і все, що було на кораблі, могло стати в пригоді...

Я повернувся до свого плоту, коли на землю спустилася цілковита темрява, і при світлі багаття доправив решту речей на берег. Я не знав, як улаштуватися на ніч, і боявся нападу хижаків; проте згодом виявилось, що мої побоювання були даремними. Не вигдавши нічого кращого, як огородити місце моєї ночівлі скринями, ящиками й дошками, я ліг просто на пісок і миттю заснув.

Відплив був у нижній точці, коли, прокинувшись близько сьомої ранку, я залишив усе на березі й поквапився до води. Скористуватися плотом я не міг – він був далеко на суходолі. Тому, скинувши верхній одяг і черевики, я поплив, як і вперше, просто до корабля. Тепер мені було легше – я знав, де звисає линва, по якій можна видертися на палубу. Я збирався спорудити ще один пліт, щоправда, менший за попередній.

Часу до початку припливу лишалося не так уже й багато, але, навчений досвідом, я хутенько збив пліт, спустив його на воду й навантажив. Переніс два мішки зі цвяхами, дрібними й великими, а також теслярський бурав, дюжину сокир і такий необхідний предмет, як точило. Додав три залізні ломаки, барильця з рушничними кулями, сім мушкетів, іще одну мисливську рушницю, великий мішок зі шротом. Окрім того, я зібрав по каютах увесь одяг, який знайшов, і прихопив підвісну койку, матраци, ковдри й подушки. Наостанок я спустив на пліт запасне вітрило і ще два весла.

Усе це я щасливо доправив на берег – на моє превелике задоволення.

Розділ 11

Речі потрібні й непотрібні

За три тижні, прожиті на острові, я був на судні дванадцять разів...

Але того дня все моє майно залишалося на березі, і мене мучили побоювання, що звірі пошкодять мої їстівні запаси. Одначе, повернувшись, я не помітив слідів непроханих гостей. Лише на одній зі скринь грілася на сонці тваринка, яка віддалено скидалася на дику кішку. Я скинув рушницю; тваринка зістрибнула і спокійно всілася на землю, без страху розглядаючи мене, ніби хотіла познайомитися. Отримавши в подарунок сухар, вона згризла його і, не дочекавшись нового пригощання, втратила до мене цікавість і сховалася в густих манграх.²

Я хотів був відкоркувати важку бочку й розкласти підмоклий порох, щоб висушити його, але потім вирішив спорудити намет із парусини, нарубавши колів і тичин. Для цього довелося прогулятися в гай до обніжжя пагорба. Потім я переніс до намету все, чому могли зашкодити спекотне сонце або раптова злива, а навколо звів огорожу з барилиць і порожніх ящиків. Вхід до сховища зсередини я затулив дошкою, а зовні – найміцнішою скринією. Поруч із нею я влаштував собі ліжко. Добре повечерявши, я рано ліг спати, не забувши покласти поряд заряджену рушницю.

Мені здається, ніхто з тих, що пережили морську катастрофу, ще не мав такої величезної кількості речей. Мій намет являв собою справжній склад. Проте я вважав, що й цього не досить. Поки корабель залишався на мілізні та був непошкоджений, я щодня поповнював свої запаси. Особливо вдалою вийшла третя експедиція, коли я доправив на берег усі снасті, линви, троси, мотузки й парусину. Велике вітрило я розрізав на шматки й згодом перевіз частинами. Потім я зібрав письмове приладдя, книжки, посуд і різноманітні дрібниці: від гудзиків до ниток, голок і наперстків.

І ще одній несподіваній знахідці я зрадив. Я знову дослідив корабель, уже впевнений, що там нічого годящого немає. Аж раптом знайшов на камбузі велику бочку з сухарями, три барилиці рому, ящик із цукром і мішок чудового борошна, яке не було пошкоджене водою, як багато інших продуктів. Сухарі я вийняв із бочки і, загорнувши у шматки парусини, разом із рештою здобичі перевіз до свого складу.

Лишалося забрати залізні й дерев'яні частини корабля, які я був у змозі зняти. Для цього, дочекавшись відпливу, я знову пустився вплав. Із решти рей я спорудив широкий спеціальний пліт зовсім іншої конструкції, що забрало кілька годин. Завантаження виявилось нелегким і повільним, до того ж я прихопив грубі якірні линви – їх також довелося розрізати на частини. Нарешті я відчалив, але успіх цього разу від мене відвернувся. Увійшовши до бухточки, я не зміг упоратися з громіздким і неповоротким плотом – він перекинувся, і я разом із вантажем опинився у воді. Сталося це неподалік берега, тому мені було легко виплисти, але все, здобуте так тяжко, пішло на дно. Особливо я шкодував за залізом; проте, коли почався відплив, я витяг на берег більшу частину линви і кілька листів заліза. Для цього мені довелося пірнати безліч разів.

Попри те що я перевіз уже майже все, що можна було, я, як і раніше, не хотів розлучатися з кораблем. Коли я знову вплав вирушив у дванадцятую – й останню – свою експедицію, раптом зірвався вітер. Одначе я не зважив на це. Раніше я тільки побіжно оглядав капітанську каюту, а тепер, відчинивши шафу, побачив дві глибокі шухляди. В одній з них я знайшов дві бритви, великі ножиці й дюжину пристойних ножів і виделок; у другій – гроші.

² Мангри – зарості вічнозелених дерев і чагарників із надземним дихальним корінням.

Я посміхнувся. Навіщо мені тут цей непотрібний мотлох? Він не вартий і одного ножа, що лежить у моєму наметі... Утім, я взяв гроші з собою, склавши в парусиновий мішечок, який два дні тому пошив на березі. Решту я загорнув у парусину і поклав до більшого, заплічного мішка.

Вітер подужчав настільки, що залишатися на кораблі було вже небезпечно. Не гаючи часу, я спустився за борт і поплив. Плисти було важко через вантаж і зустрічну течію, але я таки дістався берега і поспіхом пішов до намету. Позаду клекотіло й пінилося море. На щастя, вже за кілька хвилин я перебував у своєму сховищі.

Надвечір розігрався справжній шторм. Я провів неспокійну ніч, а коли вранці вийшов із намету, то без усякої радості побачив, що наш стражденний корабель зник. Єдине, що втішало, так це думка про те, що мені вдалося перевезти з нього безліч необхідних для життя речей.

Від корабля лишилися самі уламки. Згодом хвилі викинули їх на берег. Я ж був зайнятий іншим. Місце, де я поставив намет, зовсім не годилося для постійного житла, оскільки не могло захистити мене від примх погоди. Воно розташовувалося надто близько до моря, у низовині, відкритій промінню палючого сонця, а головне – поруч не було джерела прісної води. Перенести намет чи викопати землянку? Я мав знайти правильне рішення, але ще до того – відшукати на острові такий куточок, де були б усі потрібні умови. Які? По-перше, це мала бути місцевість із джерелом, не болотиста, але захищена від спеки, недоступна для хижих звірів і, що дуже важливо, розташована так, щоб я міг бачити море. Надія, що якесь судно, пропливаючи повз острів, підбере мене, не дозволяла мені занепасти духом і надавала сил.

Після тривалих пошуків я нарешті знайшов галявину біля обніжжя крутого пагорба, один схил якого підіймався зовсім прямовисно. Спуститися на галявину з вершини було неможливо; крім того, у нижній частині схилу я помітив заглиблення, схоже на печеру. Місце було сухе, захищене від прямого сонячного проміння, заросле моріжком. На цій зеленій галявині площею близько ста квадратних ярдів я й вирішив улаштувати своє житло. Галявина положисто спускалась у низовину, до берега моря, схил дивився на північний захід, і звідти добре було видно захід сонця.

Перш аніж ставити намет, я накреслив перед печерою півколо діаметром двадцять ярдів і вбив уздовж нього два ряди міцних загострених кілків. Мій частокіл сягав заввишки п'яти футів, між рядами колів залишався просвіт близько шести дюймів. Увесь цей проміжок я заповнив обрізками линви, а зсередини для міцності укріпив свою огорожу підпірками.

Робота ця забрала чимало часу. Кілька днів я провів у гаю. Там я рубав суччя, обтісував і загострював коли, а потім переносив їх на галявину. Однак початок був покладений.

Розділ 12

Коза і козеня

Відразу за зовнішнім кінцем мого частоколу починався спуск у низовину. Частокіл був суцільним, замість хвіртки я користувався приставною драбиною на зразок корабельного трапа. По ній я перелізав через огорожу, а вночі втягував її всередину. Так я почувався в цілковитій безпеці. Величезних зусиль коштувало мені перенести до нового помешкання все моє майно. Я склав його коло обніжжя пагорба і тільки після цього взявся ставити намет. Щоб захистити себе від тропічних злив, я зробив його подвійним – спочатку поставив один, менший, а над ним великий, який ще й накрив брезентом. Між найміцнішими наметовими підпірками я прикріпив підвісну койку, що належала помічникові капітана. Тепер моя постіль була зручною й теплою.

Наступною справою було заповнити моє нове житло всім необхідним. Я переніс туди продукти, які треба було вберегти від вологи, одяг, начиння і все інше, що могло мені знадобитися. Покінчивши з цим, я почав рити в заглибленні пагорба, яке спочатку мав за печеру, щось на зразок льоху. Земля там виявилася пухкою, без каміння, перемішаною з невеликою кількістю піску; ґрунт, який виймав, я переносив на галявину й рівномірно розсипав, укриваючи траву шаром у півтора фути...

Знадобилися кілька місяців і неймовірні зусилля, щоб завершити таку працемістку роботу. За цей час сталася подія, що змусила мене відкласти всі справи. Я ще не встиг поставити намет, увесь мій скарб купою був звалений на траві, аж раптом почалася коротка, але сильна гроза. Я миттю накрив вітрилом речі, шаснув під нього сам і нараз увесь стисся від думки, що блискавка може влучити в барильця з порохом. Я не переймався власною загибеллю – мені було страшно втратити те, від чого залежала моя безпека і можливість добувати їжу. Тому, коли дощ перестав, я найперше заходився шити мішечки з парусини і збивати невеликі ящики для зберігання пороху. Щоб сховати поділений на частини порох у різних місцях, мені довелося витратити кілька днів.

Незважаючи на безкінечну працю та клопіт, мені доводилося вибиратися за огорожу, щоб досліджувати околиці й полювати. Під час першої своєї прогулянки я зробив несподіване відкриття: на острові живуть кози. Проте тварини виявилися такими лякливими й прудкими, що наблизитися до них було майже неможливо. Сподіваючись, що мені вдасться підстрелити хоча б одну з них, я почав уважніше стежити за козами і звернув увагу на цікаву особливість: тварини не помічали мене й мирно паслися, коли я спостерігав за ними звідкись ізгори.

Якось опівдні, видершися на пагорбок, я побачив у низовині невелике стадо кіз. Першим пострілом убивши велику козу, я кинувся вниз. Тварина нерухомо лежала на траві, а поруч, розгублено бекаючи, тупцювало маленьке козеня. Я звалив козу на плече і поніс до намету, козеня ж побігло за мною. Я сподівався виростити його і приручити, але з цього нічого не вийшло – сисунець нічого не їв і танув на очах...

Ще одним клопотом було влаштування вогнища. Окрім того, треба було запастися достатньою кількістю дров. Я безперервно розмірковував про те, що чекає на мене далі. Самотність на незаселеному острові змушувала мене весь час боротися за виживання. Та коли я, втомившись за день, залізав до намету й лягав спати, похмурі думки долали мене, не давали спокою. Мій острів лежав далеко від головних маршрутів торговельних суден, і я підозрював, що ніколи не побачу жодного корабля. Невже мені доведеться постаріти саме тут, у дикості й невідомості, та врешті-решт досягнути безславного фіналу – смерті? Я нарікав на долю, забуваючи, що сам був винуватцем власних нещасть.

І відразу ж мене обпалював сором за свою легкодухість, яка здавалася мені ганебною. Серце моє бідкалось, а розум дорікав. «Звичайно, – казав мені голос розуму, – тобі, Робінзон, не позаздриш. Але де ті, що були з тобою? Чому вони мертві, а ти сам залишився живим? За що тобі така ласка? Як ти вважаєш, кому з вас краще?»

Сидячи на схилі, я дивився, як багряне сонце спокійно йде за обрій, вдихав на повні груди чисте прохолодне повітря і слухав шум моря. Здалеку долинав крик квакви³ – птах полював на жаб; улаштовувалася на ніч у своєму гнізді каравайка, шаруділи в заростях чагарника гризуни, лаялися папуги, стихли колібрі; і я був щасливий, що залишився живим. Я радів через те, що забезпечив себе майже всім необхідним, не розгубився й не полінувався перевезти з корабля. Як би мені було зараз, якби корабель не сів на мілину так близько до острова? Я добре запам'ятав свою першу ніч на розгілці дерева... Тепер у мене було всього досхочу, надто ж я був задоволений наявністю двох рушниць; коли закінчатся запаси пороху й зарядів, спало мені на думку, я знайду спосіб обійтися без зброї та добувати собі їжу.

Десь на десятий день мого життя на острові я зрозумів, що незабаром втрачу лік дням. Коли я сюди потрапив, було, пам'яталося, тридцять вересня, період осіннього рівнодення.⁴ Проте в цих широтах сонце стоїть просто над головою, і його висота над обрієм майже ніколи не змінюється. Вбивши великий дерев'яний стовп напроти того місця, куди викинуло нашу шлюпку, я вирізав на дощечці напис: «Тут я ступив на берег 30 вересня 1659 року» і прибив дощечку до стовпа. На стовпі я щодня робив карби: шість коротких, сьому, недільну, – довшу. Карби, що позначали перший день місяця, я робив іще довшими й глибшими. Тепер у мене був календар.

Набагато пізніше, розбираючи привезені мною з корабля скрині, я знайшов-таки серед них папір і чорнила. Циркулі, компаси, навігаційні прилади, підзорна труба, географічні мапи і книжки лежали на самісінькому дні. Окрім того, я тоді захопив і дещо з власного багажу: кілька книжок португальською мовою, зокрема й молитовник, зошити і прекрасно надруковану в Англії Біблію.

³ Кваква – птах із родини чапель.

⁴ Осіннє рівнодення починається 23 вересня.

Розділ 13

Терпіння і праця

У нас на кораблі були дві кішки й собака.

Кішок я перевіз на берег іще на першому своєму плоті, а пес просто стрибнув у воду і поплив за мною. Протягом тривалих років він вірно служив мені та був добрим товаришем, дарував хвилини радості й замінював спілкування з людьми. Ми розуміли одне одного з напівпогляду, єдине, чого мені бракувало, так це те, що пес не міг розмовляти.

Я вирішив записувати все, що зі мною відбувалося, і всіляко заощаджував чорнила, хоча розумів, що з часом вони все одно закінчатся, а разом із ними настане край і моїм записам.

Час минав, і в мене не лишилося ниток, голки затупилися й зламалися, одяг потріпався; попри великий запас різноманітних речей, мені багато чого не вистачало. У мене, наприклад, не було ні заступа, ні кирки; мені не було чим обробляти землю – а я розмірковував над тим, щоб зайнятися землеробством.

На те, щоб остаточно влаштуватися на острові, тримати в порядку мій склад і ще ґрунтовніше укріпити огорожу, знадобився майже рік. Найскладніша й найвиснажливіша робота полягала в тому, щоб нарубати в гаю грубезного суччя і молодих стовбурів, обтесати, розпилити, а потім дотягти до майданчика. Вбиваючи кілки огорожі, я спочатку використовував важке гілляччя, аж потім згадав, що в мене є залізна ломака, і порався набагато швидше. Проте особливо поспішати мені було нікуди. Покінчивши з частоколом і льохом та доставши надійний дах над головою, я почав частіше, ніж зазвичай, блукати островом, сподіваючись підстрелити якусь дичину. Саме тоді я й вирішив записувати в щоденник усе, що відбувалося зі мною...

Спочатку, ніби в бухгалтерській книзі, я перерахував усі негативні й позитивні боки свого нинішнього життя. Я неупереджено зіставив лихе й гарне, сумне й відрадне, погане й добре.

ПОГАНО

Я за примхою долі закинутий на незаселений острів, і в мене немає надії на порятунок.

Я відрізаний від світу, і мене мучить думка, чому це сталося саме зі мною.

Я позбавлений людського спілкування подібно до в'язня в одиночній камері та приречений на моральні страждання.

У мене мало одягу, незабаром він зноситься, і тоді мені не буде чим навіть прикрити своє тіло.

Я беззахисний перед нападом людей, звірів і перед усілякими природними лихами.

Мене нема кому втішити, мені ні з ким навіть поговорити.

ДОБРЕ

Я не загинув, на відміну від моїх супутників, я – живий.

Той, хто врятував мене, єдиного з усіх, допоможе мені й у майбутньому.

Я не помер з голоду, знайшов у собі сили боротися й кинув виклик долі.
Я у відлюдному краю зі спекотним кліматом. Одяг мені потрібен, проте не настільки, наскільки його потребують у цивілізованому світі.

Мій острів виявився незаселеним, і я не бачив тут цілий рік жодного великого хижака й не пережив жодного лиха.

Це дуже гірко, але Господь створив диво, і я вдячно змирився зі своїм становищем.

Цей перший запис свідчив про те, що в кожній ситуації, хоч би в якій опинилася людина, є свої мінуси та плюси. Коли я збагнув, що допомоги чекати немає звідки, і припинив пильно вдивлятися в морську далечинь, життя з його щоденними клопotaми й турботами цілком захопило мене. Я навіть почав знаходити в ньому приємності й маленькі радощі...

Мій намет уже був пристосований до проживання. Частокіл я закінчив, і тепер моє житло мало вигляд укріпленого форту. Із зовнішнього боку я насипав уздовж частокілу земельний вал заввишки два фути. Окрім того, я спорудив навіс із гілля, і моє подвір'ячко опинилося ніби під покрівлею, що захищала його від дощу. Оскільки речей у мене було безліч і вони захаращували намет, я вирішив поглибити печеру, де розташовувався мій льох. Окрім льоху мені була потрібна простора комора. Досвід я мав, отож працював легко, виносячи, як і раніше, вийняту землю назовні. Тепер я знав, що хижаків боятися не треба, і мені спало на думку прорити ще й підземний хід, який вів би за огорожу. Я здійснив задум, і в мене вийшла склепінчаста галерея, яка згодом не тільки була мені шляхом до намету, а й значно розширила мою комору. Я постійно користувався своїм потаємним ходом, повертаючись із полювання або з берега моря.

Коли з коморою та підземним ходом було закінчено, я взявся до виготовлення меблів, щонайперше столу і стільців, без яких я так і не звик обходитися. Я не міг ані пообідати як слід, ані зробити запис у щоденнику, ані відпочити, особливо якщо погода була вогка й дощова. Досі я ніколи в житті не столярував, та де подітися – за що тільки не візьмешся, якщо відчуваєш потребу в чомусь! Я вмів обчислювати, мав знаряддя, решта ж залежала від мого працелюбства й терплячості.

На стіл і два стільці пішли короткі дошки і бортова обшивка – їх я привіз із корабля; коли ці меблі були готові й розставлені в наметі, я заходився робити полиці й лаву для комори. Корабельні дошки я використав усі, тому нові мені довелося виготовити власноруч за допомогою пилки, сокири й рубанка. Саме ці прості інструменти допомогли мені спорудити масу потрібних речей, хоча ніхто до мене не столярував таким чином і не витрачав на це стільки часу. Мені знову доводилося вирушати до гаю, вибирати годяще дерево, валити його, очищати стовбур від гілок, розпилювати на дошки і тільки потім обробляти рубанком.

Полиці я припасував у льоху та коморі, одну над одною, в кілька рядів, на лаві розставив ящики й барильця, а в коморі розклав по полицях інструменти, цвяхи, бурав, молоток та інші дрібниці. Також я вбив у стіни дерев'яні кілочки – для рушниць.

Якби мої володіння відвідав гість, мені не довелося б червоніти: у мене все було наповні та як годиться, сяяло чистотою, і я не приховував би, що пишаюся собою. Розмірковуючи, я захопився і почав мріяти про те, як колись зможу показати кому-небудь плоди своєї праці. Я був готовий мати бажане за дійсне: якось, коли я сидів на березі моря, мені навіть здалося, що біля самого обрію майнуло вітрило. Серце моє стислося, і я гірко розплакався. Крізь сльози я жадібно вдивлявся туди, де, як і раніше, було порожньо – як учора, як багато днів поспіль...

Коли я завершив облаштовувати свій будинок, життя увійшло у звичне річище. Я почав свої записи і вів щоденник, поки не висохла остання краплина чорнила.

Розділ 14

Щоденник Робінзона

30 вересня 1659 року

Наш корабель потрапив у шторм і сів на мілину біля невідомого узбережжя. Було ухвалене рішення пересісти в шлюпку та спробувати дістатися берега, проте нас спіткала катастрофа – шлюпка перекинулась і екіпаж загинув. Живим залишився тільки я, нещасний Робінзон Крузо. Мене, напівживого, хвилі викинули на острів, який я назвав островом Розпачу.

Нічого, крім загибелі, чекати не доводилося – голодний, обірваний, знеможений, без найменшої надії на чиюсь допомогу, я проклинав свою нещасну долю. Коли зсуготило, я все ж таки знайшов у собі сили відшукати міцне дерево, залізти на нього і влаштуватися на ночівлю. Я боявся бути роздертим хижаками. Буря на морі вщухла, задощило, але я міцно проспав усю ніч.

1 жовтня

Я прокинувся рано і здивувався, побачивши, що перебуваю в такому місці, звідки добре видно наш корабель. Незабаром я зрозумів, що, дочекавшись відпливу, зможу до нього щасливо добутися. Я надзвичайно зрадів, але водночас і засмутився. З одного боку, я тепер міг перевезти на берег уцілілі продукти й необхідні мені речі; проте, думав я, якби команда залишилася на судні, можливо, усім пощастило б уникнути загибелі. Ми б перечекали бурю і знайшли спосіб дістатись якоїсь заселеної землі. Мені було до болю шкода моїх товаришів... Я спробував потрапити на корабель, і моя вилазка закінчилась успішно. Дощило весь день, але вітер зовсім ущух.

2 – 24 жовтня

Цими днями я був зайнятий тим, що доправляв на берег усе, що могло б стати мені у пригоді для життя на незаселеному острові. Я стежив за припливами й відпливами і вчився будувати плоти. Поряд із періодами ясної погоди часом довго дощило – у цих широтах такої пори настає сезон дощів.

20 жовтня

В одному з моїх останніх рейсів пліт перекинувся, і все, що було на ньому, пішло на дно. Проте оскільки це сталося неподалік берега, я дочекався відпливу і, хоча й було тяжко, зміг підняти з дна більшу частину залізних виробів.

25 жовтня

Шквальний вітер стрясав острів цілу ніч, а вранці я побачив, що наш корабель рознесло на друзки, – поблизу обмілини, на яку він сів, плавали тільки уламки, а частина остова

виступала з води, тільки коли починався відплив. Увесь день я клопотався на березі над урятованим мною добром – укривав парусиною та брезентом, щоб злива нічого не пошкодила.

26 жовтня

Вирушив на пошуки зручного місця для житла і надвечір, нарешті, знайшов те, що мені треба. Біля підосви пагорба я накреслив півколо великого діаметра, щоб спорудити огорожу. Це буде подвійний, укріплений зовнішнім насипом частокіл.

26 – 30 жовтня

Старанно працював, попри зливи. Переносив своє майно з берега на нову ділянку. Почав будувати огорожу.

31 жовтня

Уранці пройшов із рушницею по околицях, сподіваючись підстрелити якусь дичину на обід, а водночас роздивився місцевість. Дістав дику козу, дитинча якої ув'язалося за мною. На жаль, вигодувати козеня-сисунця мені не вдалося.

1 листопада

Поставив під схилом пагорба просторий намет, закріпив усередині підвісну койку і вперше солодко проспав у ній цілу ніч без сновидінь.

2 листопада

Зібрав і склав в одному місці все добуته мною на кораблі дерево: ящики, дошки й бортову обшивку, а також колоди, з яких я будував свої плоті.

3 листопада

Підстрелив двох птахів, дуже схожих на качок; їхнє м'ясо виявилось ніжним і смачним. Пообідавши, почав майструвати стіл.

4 листопада

Свій час я розподіляю таким чином: зранку, якщо гарна погода, вирушаю години на дві полювати. Підстреливши здобич, повертаюся додому й готую їжу. Потім їм, відпочиваю. По обіді, коли спадає волога спека, беруся до роботи. Такого розпорядку дня я намагаюся дотримуватися постійно. Столярую і, хоча спочатку я був невмілим майстром, згодом помітно просунувся в цьому ремеслі. Гадаю, що з кожним на моєму місці сталося б те саме.

5 листопада

Узяв із собою на полювання собаку. Підстрелив дику кішку, її м'ясо не годилося в їжу, зате шкурка була м'якою та пухнастою. Я майже завжди знімав шкуру з добутого звіра, вису-

шував і зберігав її. Повертаючись уздовж берега моря, бачив безліч різноманітних морських птахів; серед них я впізнав тільки чайку, фаетона й олушу – решта були мені невідомі. Мій пес стрибав по мілководді та гавкав на зелену черепаху, з м'яса якої можна приготувати чудовий суп. Однак спіймати у воді таку черепаху нелегко, треба дочекатися, коли вона вибереться на прибережний пісок, щоб відкласти яйця. Удалині помітив двох тюленів, які пірнали й гралися.

6 листопада

Після звичайної ранкової прогулянки взявся обробляти стіл. Працю закінчив, але лишився нею не зовсім вдоволений. Проте за кілька місяців так набив руку, що зміг виправити всі свої помилки.

7 листопада

Погода потроху встановлюється. Працюю над стільцем. Наступні три дні й частину понеділка, залишивши неділю для відпочинку, продовжував це заняття. Найскладнішим виявилось надати стільцеві потрібну форму та висоту. Кілька разів усе доводилося починати заново. Слід зазначити, що згодом я припинив дотримуватися неділі, тому що якось забув позначити її у своєму календарі та збився в підрахунках.

13 листопада

Знову падав тихий теплий дощ, після якого повіяло свіжістю. Потім хмари згустилися, загуркотів грім і почалася коротка, але сильна гроза. Я злякався, що мій порох може спалахнути, якщо в нього влучить блискавка. Після грози я вирішив висипати його з бочки, поділити на невеликі частини й сховати в різних місцях. Утрата відразу всього пороху могла позбавити мене можливості полювати й поповнювати запаси провізії.

14 – 16 листопада

Увесь цей час я виготовляв ящики і шив мішечки для зберігання пороху. Потім наповнив їх і сховав якомога далі один від одного. Цими ж таки днями вбив великого, невідомого мені птаха, м'ясо якого виявилось дуже смачним.

17 листопада

Почав був розширювати печеру в схилі пагорба за наметом, але тимчасово припинив цю справу. Мені бракує місця в коморі, але для такої роботи потрібні хоча б заступ, кирка, а також тачка або великий кошик, а в мене їх немає. Довго розмірковував, чим усі ці знаряддя замінити. Спробував довбати стіну залізною ломакою, але ломака важкувата для такої роботи, і тому треба надто багато зусиль і часу. Повернувся до намету й ліг спати засмучений, тому що не уявляв, як вийти з цього становища.

18 листопада

Відшукав у лісі невелике вічнозелене бакаутове дерево, яке в Бразилії називають «залізне». Із його неймовірно міцної деревини виготовляють деякі частини кораблів. Дуже важко, але зрубав його, затупив сокиру – слава Богу, що вона в мене не одна. Відколов від стовбура годящий за розміром брус і насилу дотяг його до ділянки, оскільки він був надзвичайно важкий. Та заступ я все-таки зробив! Це заняття забрало в мене купу часу й сил; гадаю, ні в кого в світі не було такого заступа, і навіть держак вийшов не гіршим за ті, які роблять в Англії. Заступ, хоча й недовго, прослужив мені вірою і правдою.

Мені все одно бракувало кошика або тачки. Сплести кошик не було з чого – я поки що не зустрічав в околичних гаях годящих гнучких прутів; змайструвати тачку я б міг, однак виготовити колесо для неї мені було несила. Довелося замінити тачку коритом на взір тих, у яких муляри тримають вапно. На це пішли дошки, які я прихопив із корабля. Завдяки кориту було набагато простіше видаляти вириту землю з печери. Усе разом – бакаутовий рискаль і корито – відібрало в мене майже чотири дні, якщо не брати до уваги ранкових годин, які я присвячував полюванню.

23 листопада

Поглиблював нішу в печері. Ця робота тривала вісімнадцять днів, поки я не побачив, що тут може вільно вміститися все моє майно. У мене є льох, тепер буде й комора; ба більше, я розширив заглиблення настільки, що його можна використовувати і як склад для речей, і як кухню, і навіть як їдальню. Я, як і раніше, живу в наметі, проте в разі сильних дощів можу сховатися набагато надійніше. Для найспекотнішої пори року трохи згодом я спорудив широкий навіс на своєму подвір'ї.

Розділ 15

Мішок із зерном

10 грудня

Мені здавалося, що з печерою покінчено, аж несподівано завалилася права частина склепіння саме там, де я почав копати підземний хід. Щастя ще, що мене не придушило масою ґрунту, – я в цей час перебував у наметі. Обвал був серйозний та завдав мені нової роботи: треба було прибрати всю землю й укріпити склепіння, інакше це могло повторитися.

11 грудня

Два дні я тільки цим і займався. Увігнав у підлогу печери дві палі та підпер склепіння дошками хрест-навхрест. Потім іще протягом тижня встановлював такі самі опори в ряд уздовж бічних стін. Кріплення вдалося на славу!

17 грудня

Припасував у льоху полиці; застосовував для цього опорні стовпи, вбиваючи в них цвяхи замість гаків. Розвісив усі речі, які тільки зміг там розмістити. Почав упорядковувати своє господарство.

20 грудня

Переніс до комори все кухонне начиння і розклав по місцях. Припасував і там кілька полиць; збив невеликий столик для того, щоб готувати на ньому їжу. Дошок лишилося зовсім мало, тому замість другого стільця я змайстрував лаву.

24 грудня

Не виходив із намету, тому що цілу добу падала злива. Догризаю залишки морських сухарів.

25 грудня

Досі така сама мерзенна негода.

26 грудня

Нарешті дощ перестав. Усе навкруги ожило, зелень стала свіжішою, повітря прохолоднішим, небо очистилося.

27 грудня

Уранці підстрелив двох козенят, одного наповал, другого тільки поранив у ногу. Спіймавши його, приніс додому й оглянув. Рана виявилася дріб'язковою, я забинтував її та вилікував козеня. З часом воно стало зовсім свійським, поскубувало травицю в мене на ділянці, і я вперше замислився над тим, щоб завести худобу. Тим більше що порох у мене невдовзі закінчиться.

28 – 31 грудня

Повне затишшя, виснажлива спека. Виходив полювати тільки надвечір. Дичини обмаль. Решту часу порався по господарству і читав.

1 січня 1660 року

Спека не спадає, але я двічі, уранці та ввечері, ходив на полювання. Удень відпочивав. Коли вже в сутінках повертався з полювання додому, в долині помітив стадо кіз. Вони такі лякливі, що до них не підійти на постріл. Подумав – а чи не нацькувати на них мого пса?

2 січня

Узяв на полювання собаку. Однак мій дослід не вдався – стадо, щойно я нацькував пса на кіз, рушило на нього, загрозливо виставивши роги. Пес мій, шалено гавкаючи, задкував, поки не злякався остаточно і не кинувся геть.

3 січня

Почав укріплювати зовнішній бік частоколу земельним валом. Хоча острів мій і здається безлюдним, імовірність нападу на моє житло досі існує – адже я ще не дослідив його повністю. Робота з частоколом тривала близько чотирьох місяців, тому що її переривали негода та інші невідкладні справи. Тепер у мене з'явилося надійне сховище...

Щодня, якщо не було дощу, я вирушав на полювання, далі й далі відходячи від будинку та освоюючи світ, який оточував мене. Я натрапив на високі непрохідні зарості бамбука і довго огинав їх, бачив кокосові пальми, динне дерево – папайю, дикий тютюн, спробував на смак плоди авокадо. Чимало птахів і тварин я бачив уперше в житті; особливо багато траплялося метких звіряток із золотаво-червоним хутром, схожих на зайців. Строкаті папуги сновигали в ліанах, які підіймалися своїми міцними стеблами до світла з напівтемряви широколистоного лісу, шурхотіли папороті, пахнули орхідеї, на відкритих місцях зустрічалися колючі кактуси – я був вражений та милувався розмаїттям і красою тропічної природи.

Одного разу я натрапив на диких голубів. Вони вили гнізда не на деревах, а в ущелинах скель, отож я легко міг їх дістатися. Узявши кількох пташенят, я спробував їх приручити і зробити свійськими. Я тривалий час провотузився з голубами, та, щойно зміцнівши, пташенята одразу ж полетіли геть. Так повторювалося кілька разів; можливо, голуби залишали мій дім, тому що в мене не було корму, який годився б для них. Після цього я ловив диких голубів тільки для власного харчування.

Я успішно столярував, проте дещо змайструвати так і не зміг. Мені не вистачало бочок, особливо для питної води, – єдине годяще барильце з тих трьох, що я мав, було надто мале

за об'ємом, і мені доводилося часто його наповнювати, спускаючись до джерела. Але виготовити солідну бочку мені не вдалося.

Потребував я і свічок. День тут згасав миттєво – темрява наставала близько сьомої години вечора. Світла від вогнища було не досить. Я пригадав, як робив свічки в Африці: брав гніт, занурював його в жир або олію, запальовав і підвішував. Потім багато разів поспіль поливав розтопленим воском і охолоджував, поки не виходила товста свічка. Воску, однак, у мене не було, і довелося використовувати козячий лій. Я зробив площку з глини, добре висушив її на сонці, для гноту взяв коноплю від старої мотузки. Так у мене вийшов світильник. Він горів тьмяно й нерівно, набагато гірше, ніж свічка, але тепер, виготовивши кілька таких світильників, я міг увечері хоча б ненадовго взяти до рук книжку.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.